

BOHCCUID BIEBMAN

Norgga, Ruota ja Suoma boazodoalliid ja dutkiid
oktasaš bargobáji bohtosat

Tim Horstkotte, Élise Lépy, Camilla Risvoll (doaim.)

Bohccuid biebman

Norgga, Ruota ja Suoma boazodoalliid ja dutkiid
oktasaš bargobáji bohtosat

Tim Horstkotte, Élise Lépy, Camilla Risvoll (doaim.)

Bargobádjái oassálastán boazodoallit ja boazodoalu ovddasteaddjit:

Norga: Reiulf Aleksandersen, Per Thomas Kuhmunen, Tor Enok Larsen, Tom Lifjell, Helge Oskal, John Mathis Oskal

Ruotta: Kristina Hotti, Hans Inga, Anna-Marja Kaddik, Patrik Lundgren, Sören Långberg, Per-Anders Nutti, Inger Helene Toven

Suopma: Aulis Alajärvi, Jari Hannula, Seppo Hirvonen, Ari Kustula, Karoliina Majuri, Niina Mattila, Janne Mustonen, Hannu Ranta, Juha Tornensis

Soames oassálastit háliidedje bissut anonyman.

Jodiheaddji čállit ja doaimmaheaddjit (alfabehtalaš ortnegis):

Tim Horstkotte^{1,2}, Élise Lépy³, Camilla Risvoll⁴

Čállit (alfabehtalaš ortnegis):

Svein Morten Eilertsen⁴, Hannu I. Heikkinen³, Grete K. Hovelsrud⁵, Mia Landauer⁶, Annette Löf^{7,8}, Anna Omazic⁹, Majken Paulsen⁴, Antti-Juhani Pekkarinen¹⁰, Simo Sarkki³, Morten Tryland¹¹, Birgitta Åhman¹²

Raportta lea jorgalan davvisámegillii Sierge Rasmus (Sámi allaskuola / Oulu universitehta, Giellagas instituhtta). Raportta namma suomagillii: Lisäruokinta poronhoidossa - Tuloksia Norjan, Ruotsin ja Suomen poronhoitajien ja tutkijoiden välisestä työpajasta. Raportta namma eangasgillii: Supplementary feeding in reindeer husbandry - Results from a workshop with reindeer herders and researchers from Norway, Sweden and Finland.

Bearbma: Rozenn Troufléau

Illustreren: Juliana D. Spahr (<https://www.scivisuals.com/>)

Ávžžuhuvvon čujuhanvuohki:

Horstkotte T., Lépy É., Risvoll C. et al. (2020): Bohccuid biebman - Norgga, Ruota ja Suoma boazodoalliid ja dutkiid oktasaš bargobáji bohtosat. Ubmi universitehta

ISBN: 978-91-7855-434-8 (PDF)

1. Wildlife, Fish and Environmental Studies, Swedish University of Agricultural Sciences, Umeå, Sweden
2. Department of Ecology and Environmental Science, Umeå University, Umeå, Sweden
3. Cultural Anthropology, University of Oulu, Oulu, Finland
4. Nordland Research Institute, Bodø, Norway
5. Faculty for Social Science, Nord University, Bodø, Norway
6. Arctic Centre, University of Lapland, Rovaniemi, Finland
7. Department of Urban and Rural Development, Swedish University of Agricultural Sciences, Uppsala, Sweden
8. Várdduo Centre for Sami Research, Umeå University, Umeå, Sweden
9. National Veterinary Institute, Uppsala, Sweden
10. Department of Forest Sciences, University of Helsinki, Helsinki, Finland
11. Department of Arctic and Marine Biology, The Arctic University of Norway, Tromsø, Norway
12. Department of Animal Nutrition and Management, Swedish University of Agricultural Sciences, Uppsala, Sweden

Ovdasátni

Gidđa 2020. Váigadis dálvi - temperatuvrra molsašuddama geažil mánggaid sajiin šadde jiekŋagearddit ja muohtavátni. Nuppe dáfus váriin ja Fennoskándia davviosiin ledje stuorra muohtahivvodagat. Dálvi jorai gidđan ja muohta suddai maŋŋit, easka dalle go álddud gukke misiid. Dán dihte maŋimus mánuid lea bohccuid biebman leamašan vealtameahttun masá olles Fennoskándia boazodoalloguovllus.

Bohccuid biebman lea ain jođálmuvi birrasa ja dálkkádaga rievdamas okta čuovvumus. Maiddái davviguovllu luondduresurssaid ja eatnamiid ávkkástallan lea sivev bohccuid biebmanii. Dát ovdáneapmi rievdamas boazodoalu vuolggasajiid vuđolaččat. Gárggiideami mánggalávan váikkusat leat dagahan girjávuođa boazodoalu geavadaida, maidda váikkusat boazodoalu historjjálaš, geografalaš ja kultuvrralaš aspeavttat ja erohusat. Geavadaid girjávuohta dahká vejolažžan oahpat nubbi nuppi, mo otná hástalusaid lea vejolaš vástidit. Go vásáhusat, dáiddut ja iešguhtege lágan dieđut ovtastuvvojit, de sáhtá ipmirdit ollislaččat mo dálá ja boahhtevaš hástalusaid lea vejolaš vástidit.

Dát raporta vuodđuduvvá Fennoskándia sierra guovlluid boazodoalliid vásáhusaid ja dieđuid bohcco biebmanis. Raporta vuodđuduvvá Gironis lágiduvvon bargobádjái ja dasa oasálastán boazodoalliid vásáhusaid, dieđuid, oainnuide ja sin aktiivvalaš oasálastimii maiddái raportta čállima sierra muttuin. Mii sávvat, ahte dát boazodoalliid ja dutkiid gaskasaš ovtasbargu bastá vuogadadit mohkkás ja mánggabealat duodalašvuođa, mii laktasa bohccuid biebmanii.

Mii jáhkkit, ahte bálkkašeddi ovtasbargu dieđuid lonohallamis ja buvttadeamis lassána. Dat rasttila riikkaid ja gielaid rájiid ja fáttmasta mielde mánggalávan geavadaid, vásáhusaid vuodđuduvvi dieđuid ja dieđalaš dieđuid. Dákkár gulahallan dahká vejolažžan ráhkkanit fitmadit hástalusaid, mat váikkusat masá buot boazodoalu geavadaida.

Mii leat giitevaččat buohkaide, geat oasálaste bargobádjái, sihke boazodoalliide ahte dutkiide ja mii giitit sin čatnaseami ja rabasvuođa juohkit mávssolaš dieđuid ja mánggabealat vásáhusaideaset. Bargobádjái ii livčče leamašan vejolaš almmá Michelle Francett-Hermes njuovžilis mánggaid gielaid gaskasaš dulkoma.

Mii leat maid giitevaččat bargobáji ruhtadeamis. Ruhtadeami leat juolludan NordForsk, mii doaibmá Davviriikkalaš Ministerráđi vuolde, ARCUM ja CIRC Ubmi universitehtas (Ruotta), ”Future ANimals, Nature and Health” - prográmmas, mii doaibmá Swedish University of Agricultural Sciences (SLU) instituhtas, Nordlándda fylkkagielddas (Norga) ja davviriikkalaš NordForsk ruhtadan CLINF, ReIGN ja REXSAC njunušdutkanovttadagain. Oassi ruhtadeamis geavahuvvui buhttet bargobádjái oasálastán boazodoalliid bargoaiggi sihke mátkes ja bájjadoallangoluid.

Miessemánu 2020

Tim Horstkotte, Élise Lépy & Camilla Risvoll

Guyie-R. Troufieu

Vaajestimmie áarjelsaemien gielesne

Áarjelsaemien jarkoestájja Ristin Persson.

Gijren 2018 akten barkoe dáehkesne gaavnesjin báatsoen haesteme jih nuepie gáatoehtimmen bijre Gironisnie. Barkoe dáehkesne aajhterh tjáanghkenieh alvesieh guktie báatsoe barkojne barkedh Sveerjesne, Nöörjesne jih Sáevmiesne daerpies voete guktie nahkasjidh náake gáatomes daelvie tjírredidh, guktie dah minngemes luhkie jaepieh daerpies gáatoehtidh.

Edtjh gáatoehtidh tjoeverh joekoen maahtoem jih tjiehpies laakan dáemiedidh, báatsoe saemieh ovmessie dajvijste Nöörjeste, Sveerjeste jih Sáevmijste barkoe dáehkese böötin jih gaskem dajroem bovtsi bijre látnoehtidh. Akte dotkije dáehkie ovmessie akademiske maahtojne báatsoesae-miej gujmie digkiedin.

Daesnie tjilkedin jih buerkiestin guktie lissie gáatoehtim-mie daerpies, gáessie habpehth jih sievie gáatomes dajvine sjáda, velvie ovjuvrieste, jeatjah dajve nuhtjeme mij gáato-mes dajvide unniedieh jih gaertjiedieh.

Gáessie jih guktie naemhtie sjáda dah laanti gaskem jih laanti sisnie joekedahta. Dihte stoerre joekehtse gáatomes dajviste mij dihte stuvrieh, mannasinie, guktie jih gáessie edtjeh gáatoehtidh, dihte geerve sjáda ekteln ussjedidh. Daate reektehtse vuesehte dah aajhteri dajve barkoe, joe-kehtse jih ektievuekie dah aajhteri maahtoe. Daate iktedim-mie maahta áenehks laakan vuesiehtidh man bijre aajhterh daan barkoe dáehkesne raarastallin.

Báatsoe saemieh jeehtin bovtsen jieleme jih dej burie leah gaajh vihkeles. Lissie gáatoehtimmie daerpies olles krie-vie njealkoeh jih krievvie buerebe ryöjnesjidh gáessie velkehte jih aaj dehtie ovjuvríde skilkedh. Báatsoe saemieh eah vñenth guhkiem gáatoehtidh buerie, gáessie eah dah gáatomes dajvide vielie jeksieh. Jeatjah mah eatnemem nuhtjeh, skáake burrie jallh biegekfaamoe gáatomes daj-vem milkieh jih náhkede. Báatsoe saemieh maaksoem áa-dtjoeh. Daate maaksoe maahta náake aaj guhkies gietjesne sjidtedh, ij daejrieh guktie jeatjah laakan gáatomes dajvide vaarjelidh.

Giehtelidh gáatoehtidh dovres sjáda gusnie jeatjah laakan tjoeverh ussjedidh, vuesiehtimmie gaavhtan, dihte haeste-me jih gáatoehtidh, guktie krievvie edtja jieledh mij maak-soem vadta gáessie bearkoem doekh jih dihte dovres lissie gáatoehtimmie. Dagkeres nánnoestimmie maahta geerve árrodh gáessie aajhtere sájhta vuertedh jih gáatoehtimmem gajvedh man gáhkese gáerede. Bovtsh guhkies tijjem daar-pesjeh jih vaane daam orre gáatomem nuhtjedh, dellie geerve daejredh gáessie sjehtelommes aelkedh gáatoeh-tidh. Dam maam edtjh gáatoehtidh tjoevere joekoen hijven árrodh, dihte vihkeles, lájhkan geerve daejredh man hijve-ne lea daam maam edtjh gáatoehtidh.

Lissie gáatoehtimmie maahta darjodh skiemtjelassh sjáda jih uvlieh heesieh. Dah giedtie tjoeverieh stoerre árrodh guk-tie raajnes leah. Gáatoehtimmie sijjine maahta jijnjh bovtsi daam laantem trööredh jih milkedh jih laante sjádtoeh de-jstie biehkijste jeatjahtovva.

Lissie gáatoehtimmiste maahta bovtsi aelkedh jeatjah laa-kan dáemiedidh jih aaj láebptedh. Lissie gáatoehtimmie maahta aajhterem jarkoestidh guktie bovtsi gujmie barka jih guktie edtja mangan bovtsi luvnie barkedh. Muvhth aajhterh billieh jih guhkiem gáatoehtidh aerpien maahtoem jih kul-tuvrem gaerviehtieh. Dah báatsoe saemieh siemes eah leah aelkie daejredh mehtie gáatoehtimmie buerie jallh náake. Lájhkan daate gáatoehtimmie vuesehte maahta buerie mu-vhten aejkien árrodh, gáessie gáatomes laante ij ráhkh, gá-essie eah jeatjah gáatomes laante gáávnes. Dihte daelhkíe jih veaorle mij jorkesovva jih jeatjah nuhtjeme mij tjijhtede jih gáatomes laantem gaertjede, dah dellie nuepiem áadtjo-eh jih báatsoe saemide gáatoehtimmem maeksedh.

Göökte biejjien gáhkoe raarastalleme eah gaajhken bijre maehtieh digkiedimmeste sarnodh daan lissie gáatoehtimien bijre. Dah báatsoe saemieh tuhtjin daerpies dagkeres barkoe jih vihkeles laanti gaskem raarastalledh guktie maahtoem daan lissie gáatoehtimien bijre juekedh jih sinsitneste lie-redh.

Sisdoallu

1. Manin bargobádji?	8
1.1 Maid mearkkaša bohccuid biebman?	8
1.2 Bargobáji lágideapmi	11
2. Riikkaid siste ja daid gaskkas leat stuorra erohusat	14
3. Stáhtaid ruhtadoarjagat bohccuid biebmamii	15
4. Raporta ráhkadus	16
5. Dehálamos fuolat bohccuid biebmamis	17
5.1 Bohccuid guodoheapmi luondduláidumiin lea ávžžuhuvvon molssaeaktu	17
5.2 Dálkkádat váikkuha biebmana dárbui	17
5.3 Boraspiret váikkuhit bohccuid biebmamii	18
5.4 Eará eanangeavaheaddjit ja láhkaásaheapmi váikkuhit biebmandárbui	18
5.5 Bohccuid biebmamis ferte dahkat ekonomalaš válljemiid	19
5.6 Bohccuid biebman sáhtta váikkuhit daid dearvvašvuhtii	20
5.7 Biebman sáhtta váikkuhit bohccuid láhttenvieruide	21
5.8 Biebman sáhtta áitit árbevirolaš ja vásáhusaide vuodđuduvvi dieđu ja kultuvrra	21
5.9 Biebman sáhtta áitit rivttiid guohtuneatnamiidda	21
5.10 Biebmana váikkuhus šattolašvuhtii ja eananvuđui	22
5.11 Biebman váikkuha birggu kvalitehtii ja mo boazodoallu dohkkehuvvo servodagas	22
6. Geavadaga vásáhusat	26
6.1 Boazodoalu šaddan individuálan ealáhussan ja servoša ja sosiála vearuid hedjoneapmi	26
6.2 Bohccuid biebman rievdata daid láhttema	27
6.3 Boraspiriid ferte váldit vuhtii mearrádusaid dahkamis ja biebmana vugiin	27
6.4 Bohccuid dearvvašvuoda ja buresbirgema ferte gáhttet ovdal biebmana, dan áigge ja biebmana manjá	28
6.5 Ekonomalaš válljemat gullet bohccuid biebmamii	29
6.6 Fuodđara tiipii ja kvalitehtii ferte giddet erenomáš fuomášumi	29
7. Fuomášuvvon váilevašvuodát dálá dieđuin	31
8. Luodda ovddos guvlui	32
Bargobáji lágideaddjiid loahpparefleksuvdna	33
Čuovus: Geahčastat boazodollui Fennoskándias	34

Čoahkkáigeassu bargobáji bohtosiin

- Bohccuid biebmama sivvan leat váigadis guodohandilli ja eará eanangea-vaheapmi
- Biebmama **ii galgga oaidnit bistevas čovddusin** roassui mii lea čuvvon guodohanressaid massimis.
- Biebmama **garvet nu guhká go vejolaš**, muhto dan ferte álggahit ovdal go bohccot nelgojit ja bidggiidit, vai dat gerget hárvjaneit fuoddarii áiggil.
- Dehálamos sivat biepmamii leat čiekŋalis **skálvvit ja jieŋagearddit**, mat dahket guohtuma váttisin dálvit, bohccuid várjaleapmi **spiriin ja eará eanangea-vaheami dagahan hehttehusat ja guodohanressaid massin**.
- **Biebmama geavadaga, sivat ja vásáhusat** leat iešgudegeláganat Norgga, Ruota ja Suoma boazodoalloguovlluin ja maiddái riikkaid siste.
- Bohccuid biebmamis **dárbbasit erenomáš dieđuid ja dáidduid**.
- Boazodoalliid **gaskasaš dieđuid ja vásáhusaid lonohallan** bohccuid biepmamis lea dárbbaslaš ja ávkkálaš.
- Biebmandárbbu lassáneapmi **sáhtta áitit boazodoalloárbevieruid- ja kultuvrra**, ja fridja guodoheapmái vuodduvvi **árbedieđu sirdáseami** buolvvas nubbái.
- Boazodoallái dehálamos ášši lea **bohccuid buresbirgejupmi**. Biepman sáhtta buoridit bohccuid ceavzinnávccaid, álkidit **bohccuid hálddašeami ja geahpedit spirevahágiid**.
- Biepmama **dehálamos hástalusat** leat dan geažil lassáneadji **dávddaid njoammun**, bohcco láhttenuogi nuppástuvvan ja lassánan golut ja bargonoaddi.
- Bohccuide fálljuvvon fuoddara kvalitehtagáibádusain dárbbasuvvo **eanet diehtu**.

1. Manin bargobádji?

Dát raporta vuodduuvvá golmma Árktalaš guovllu gierdilvuoda dutki davviriikalaš njunušovttadaga ovttasbargui. Dáid proševttain barget dutkit Tim Horstkotte, Élise Lépy ja Camilla Risvoll. Sis lei ovddasvástádus lágide bargobáji Gironis, Ruotas njukčamánu 22.–23. beivviid jagis 2018. Bargobájis geahččaleimmet ohcat vástádusaid boazodoalliid manimus logijagiid badjánan fuolaide, mo ceavzit Norggas, Suomas ja Ruotas katastrofalaččat hedjonan guohtundiliin biebmaniin bohccuid. Guođohandilli lea šaddan hástaleaddjin sihke váigadis dálkkiid ja guođohaneatnamiid ja -ráfi massima geažil.

Boazodoalliid vásáhusat biebmangeavadagain, ulbmiliin ja meriin molsašuddet mealgadit riikkas nubbái, muhto maiddái riikkaid siste. Dán raporttas mii muitalit bargobádji oasálastán boazodoalliid vásáhusain ja geavadagain sin iežaset guovlluin. Mii háliidit ovdanbuktit erohusaid ja seammalágánvuodaid boazodoalliin ja sin vásáhusain, muhto maiddái váldit vuhtii, ahte bohtosiid ii vealttekeahhtá sáhte generaliseret eará guovlluide.

Dás fuolakeahhtá bargobájis bodii ovdan, ahte boazodoallit sáhttet oahppat ja ávkašuvvat eará boazodoalliid dieđuin ja biebmanvásáhusain. Okta boazodoalli dajaige, ahte:

“Deaivvadeapmi mearkkaša oahppama. Erenomázit nuorain leat earálágan vásáhusat go vuorrasut olbmuiin.”

Bargobádji ásašii oktasá sáji, mas oasálastit golmma riikkas sáhtte:

- álggahit riikkaidgaskasaš ságastallama bohccuid biebmanis,
- juohkit iežaset vásáhusaid, dieđuid ja oainnuid, ja
- álggahit boazodoalliid ja dutkiid gaskasaš kritihkalaš ságastallama biebmana hástalusain ja vejolašvuodain.

Dát raporta čohkke oktii dehálamos fáttáid, mat bohte ovdan bargobájis. Mii sávvat, ahte mii olahit boazodoalloservošiid Norggas, Ruotas ja Suomas¹, muhto maiddái boazodollui laktáseaddji hálddahusa ja eará eanangeavaheaddjiid, sihke eará olbmuid, geat leat beroštuvvan bohccuid biebmana mánngamohkat sivain ja čuovvumušain.

1.1 Maid mearkkaša bohccuid biebman?

Boazodoallit bibmet bohccuid, go eai sáhte geavahit guođohansurssaid dahje guohtun lea hástaleaddji. Biebmana geavadagat ja sivat leat molsašuddan áiggiid čađa, nugo maiddái fuođđara sisdoallu ja man olu dat lea leamašan oazžumis (Diehtokássa 1).

Bargobájis biebmanii fokuserejuvvui strategijain, mainna boazodoallit buhttejit dálveguohtumiid váilevašvuodaid. Bohccuid biebman leage heahteveahkki dahje dálkkas rosui. Guohtuneatnamiid váilumi leat mánngat sivat, nugo boazodoalliid vásáhusat dán raporttas čájehit. Goittotge máddelabbos Suoma boazodoalloguovllus bohccuid biebman lea eanet stáđásmuvvan geavadat, go eará sajiin Fennoskándias. (Tabealla 1.1). Dán raporttas mii geavahit bohccuid biebmana badjedoban, mii gokčá sihke heahteveahki ja eanet sajáiduvvan bohccuid biebmana.

Dálveguohtumiid heajos dili buhttema lassin bohccuid bibmet maiddái iešguđetlágan bargosesonggaid áigge (Tabealla 1.2). Ovdamearkka dihte áldduid ja misiid várjalit spiriin biebmanin áldduid guoddináigge, dahje bohccuid sáhttet biebmat go johtet ealuin guohtuneatnamiid gaskka. Dalle biebman veahkeha doalvut ealu rivttes guvlui ja doallat dan čoahkis. Ruotas leat biebmanin figgan maid geahpedit rádíoaktiivvalaš cesiuma čoggoma bohccuide 1986 dáhpáhuvvan Tšernobyl lihkuhisvuoda maŋŋá. Bargobájis ságastallui maiddái biebmana báikkálaččat molsašuddi sivain, muhto dat eai lean guovddášfáddán.

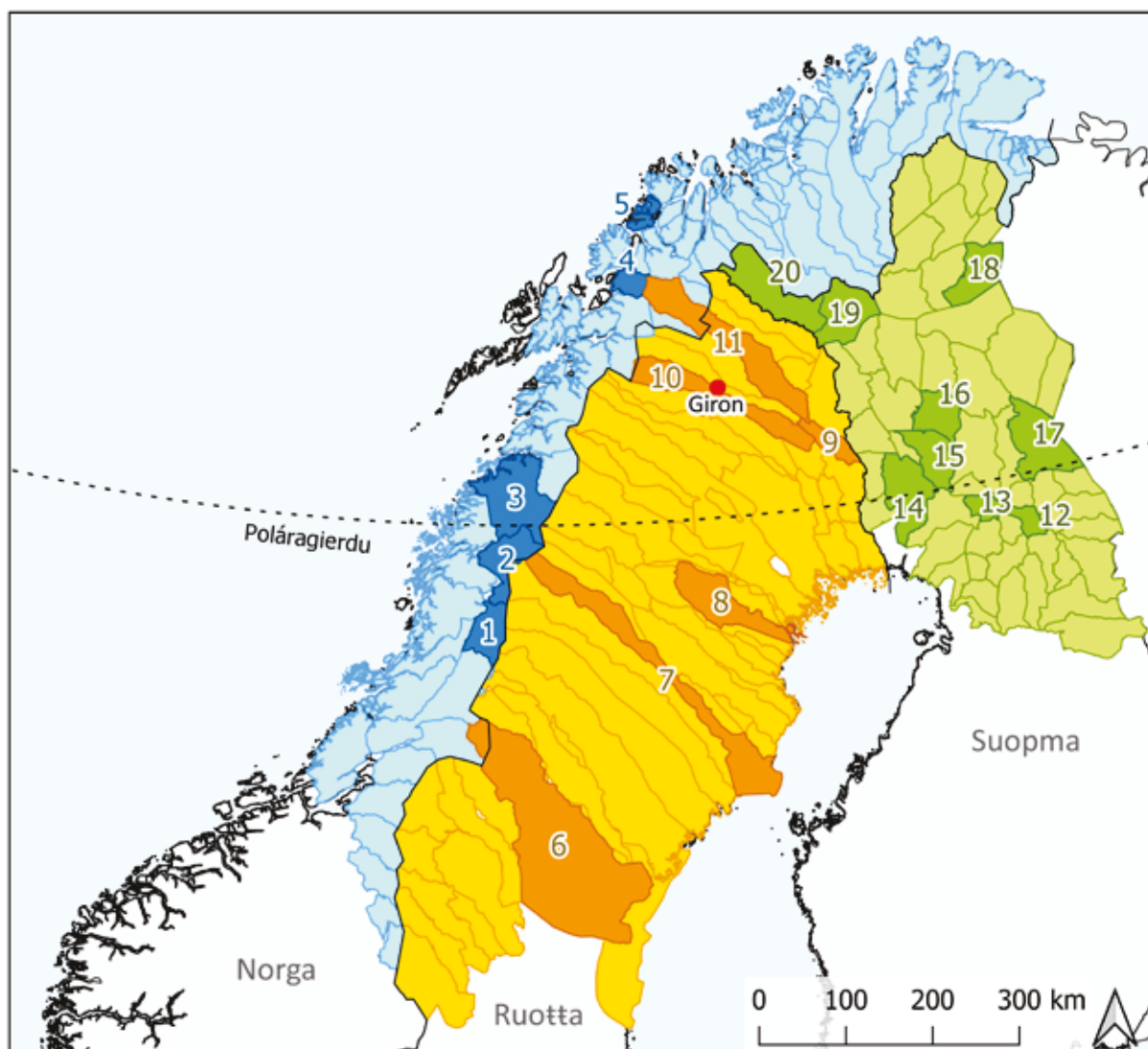
¹ Boazodoalu hálddašanoittadat (Ruotta: čearru/Suopma: bálggus/Norga: orohat)

Tabealla 1.1: Bohccuid biebama sivat bargobádjái oasálastiid mielde

Biebama sivat	Ovdamearkkat Norggas	Ovdamearkkat Ruotas	Ovdamearkkat Suomas
Heajos muohta- ja jieknjadilli	Dábálamos sivva ja šaddá ain dábálat	Dábálamos sivva ja šaddá ain dábálat	Dábálaš sivva ja dehálamos sivva davit boazodoalloguovllus álgán biebmanii
Boraspiret	Muhtin guovlluin šaddamin dábálat sivva	Uhca mearkkašupmi	Hui dábálaš sivva, eandalliige davvinuortaguovlluin
Meahccedoallu	Unnán mearkkašupmi, guohtuneatnamiin ii jur leat meahccedoallu	Dábálaš sivva ja masá álo dehálamos sivva manin guohtunressat leat hedjonan	Dábálamos sivva máttit boazodoalloguovllus, muhto váikkuha maiddái eará meahcceguovlluin
Hehttehusat: bieggamillut, ruvkket, čáhcefápmu jna.	Ii leat dábálaš sivva, muhto šaddá ain dábálabbon mánggain guovlluin	Dábálaš sivva ja šaddá dábálabbon mángga čearu guovlluin	Dábálaš sivva ja šaddá ain dábálabbon miehtá boazodoalloguovllu
Olbmuid dagahan hehttehusat	Ii leat dábálaš sivva	Dábálaš davit guovlluin, muhto smávit mearkkašupmi eará sajiin	Dábálaš sivva turisma- ja valástallanguovddážiid lahkosiin ja bohccuid bibmet maiddái johtolatlihkuvuodaid eastadeapmin
Eará sivat biebmat	Bohccuid kontrolleren ja johtima álkidahttima várás dihto áiggiid	Ealu kontrollerema álkideapmi. Geahpeda muhtin bargguid, muhto lasiha fas eará	Áldduid guoddima ja biergobuvttadeapmi sihkkarastin

Tabealla 1.2: Biebama vuogit

Biebama vuogit	Ovdamearkkat Norggas	Ovdamearkkat Ruotas	Ovdamearkkat Suomas
Biebman gárddis	Dušše hui heajos guohtuma geažil ja dušše ráddjejuvvon áiggi	Dušše hui heajos guohtuma geažil ja dušše ráddjejuvvon áiggi	Muhtin guovlluin bohccuid boraspiriin suodjaleami várás dahje jus váilot boares meahcit ja lahppuguohtumat
Biebman gárddis guoddima áigge	Eahpedábálaš, muhto muhtimin vai várjalit mi-siid spiriin	Muhtimin, muhto ii leat dábálaš	Dábálaš muhtin davvibál-gosiin
Biebman guodohettiin	Mearri ja jeavddalašvuoh-ta molsašuddet guovllus nubbái	Mearri ja jeavddalašvuoh-ta molsašuddet guovllus nubbái	Mearri ja jeavddalašvuoh-ta molsašuddet guovllus nubbái
Biebman guottetáigge ja/dahje johtima áigge	Muhtimin, muhto rájálaš áiggiid ja strategalaš báikkiin	Muhtimin, muhto rájálaš áiggiid ja strategalaš báikkiin	Mearri ja jeavddalašvuoh-ta molsašuddet guovllus nubbái

Kárta 1: Bargobádjái oasálastán boazodoalliid orohagat

1. Byrkije • **2.** Ildgruben • **3.** Saltfjellet • **4.** Hjerttind • **5.** Kvaløy • **6.** Jijnjevaerie • **7.** Ran • **8.** Östra Kikkejaure • **9.** Sattajärvi • **10.** Laevas • **11.** Saarivuoma • **12.** Posion-Livo • **13.** Niemelä • **14.** Palojärvi • **15.** Poikajärvi • **16.** Syväjärvi • **17.** Salla • **18.** Avvil • **19.** Neakkel • **20.** Giehtaruhtas

1.2 Bargobáji lágideapmi

Oasálastit

Bargobáji lihkostuvvan ja bohtosat ledje gitta boazodoalliid oasálastimis. Daningo biebama vuogit ja sivat molsašudde guovllus ja stáhtas nubbái (geahča tabeallaid 1.1 ja 1.2), min ulbmilin lei fátmastit mielde boazodoalliid sierra guovlluin (geahča kárta 1). Bargosesonggat, mat ledje jođus oktanaga bargobájiin, ja guhkes gaskkaid dihte muhtin boazodoallo-servošiid áirasat eai ástan oasálastit. Dan sujas ovdamearka dihte Finnmárkku boazodoallit eai beassan oasálastit.

Sáddiimet oasi bovdehusain árat ovtasbargui oasálastán boazodoalliide, muhto ozaimet maiddá ođđa kontávttaid boazodoalloorganisašuvnnaid bokte. Loahpas 24 boazodoalli oasálaste bargobádjái (Norggas 6, Ruotas 9, Suomas 9). Boazodoalliid mátke- ja orrunolul buhtaduvvojedje. Raporttas ovdanbuktojuvvon bohtosat leat njuolga okta-vuođas boazodoalliide ja sin báikkálaš vásáhusaide, mii ráddje bohtosiid generaliserema.

Boazodoalliid lassin bargobádjái oasálaste mángga suorggi dutkit; ekologiija, antropologiija, sosiologiija, geografiija, politiikkalaš diehtagiid ja ealliidmedisiinna suorggis (20 dutki). Dutkiid rolla lei doarjut bargobáji ságastallamiid ja oasálastit ságastallamiidda boazodoalliiguin. Oppalaš ulbmilin lei gieđahallat bohccuid biebمامi laktáseaddji áššiid mángga geahččanguovllus.

Boazodoalliid kontribušuvdna

Boazodoallit oasálaste bargobáji lassin maiddá raportta čállinprosessii. Sii dahke lasáhusaid, kommenterejedje ja divvo raportta ovddit veršuvnnaid. Bargobáji maŋŋá dutkit čohkkejedje vuosttaš veršuvnna raporttas, mii sáddejuvvui oasálastiide kommenterema várás. Boazodoalliid máhcahat ja dárkkálmuhttimat ledje dehálaš oassi raportta loahpalaš veršuvnnas. Dán maŋŋá vel loahpalaš veršuvdna sáddejuvvui vel oktii boazodoalliide ovdal loahpalaš raportta almmustahttima, vai sáhtiimet sihkkarastit ahte raporttas boadášedje ovdan boazodoalliid oainnut ja fuolat ja sin dahkan dárkkálmuhttimat.

Okta boazodoalli juohke riikkas čájehe ovdamearkkaid bohccuid biebمامa geavadagain. Govva: É. Lépy

Bargobáji prográmma

Bargobáji álggahuvvui oppalaš ovdanbuktimin bohccuid biebma historijás (geahča diehtokássa 1) ja bohccuid biebma dearvvašvuodáriskain dutkama geahččanguovllus (geahča diehtokássa 2). Dáid maŋŋá ledje boazodoalliid ovdanbuktimat golmma riikka dilis ja ovdamearkat báikkálaš biebmengeavadagain.

Interaktiivalaš bargobáji juohkásii guovtti oassái. Vuosttaš beaivvi vuojulduvaimet ságastallat boazodoalu báikkálaš diliin ja geavadagain riikkagielaiguin dáro-, ruota- ja suomagillii. Dutkit čálle muitumerkejumiid ja jerre gažaldagaid. Dát ságastallamat čohkkejuvvojedje ja ovdanbuktojuvvojedje buohkaide beaivvi loahpas.

Nuppi beaivvi sisdollui gulle boazodoalliid oktasaš ságastallamat ja gažaldagat. Gulahallan ja dieđuid lonohallan leige bargobáji dehálamos ulbmil. Dát ságastallamat leat dehálaš materiála dán raporttas ovdanbuktojuvvon bohtosiin.

Giella lei dehálaš ja hástaleaddji gažaldat bargobáji lágideamis. Bargobáji oasálastit ledje mánggagielat joavku ja lági-deaddjit fertejedje ohcat buoremus čovdosa beaktilis gulahallamii. Giellarájit sáhttet leat oktan sivvan dasa manin Norgga, Suoma ja Ruota boazodoalliid gaskasaš gulahallan lea rájálaš. Bargobádjái ordnejuvvui simultánadulkon suoma-, ruota- ja dárogillii ja oasálastit rámidedje dulkka čeahpin.

Mii diehtit, ahte sámegiella lea kultuvrralaš vuodđu boazodoalloássiid ovdanbuktimis. Mii eat goittotge ožžon sámegielat dulkoma bargobádjái, daningo oasálastit bohte mángga sajis Sámis ja sii hálle mánggaid sámegielaid. Bargobáji ruhtadeami geažil ii lean vejolaš bálkáhit nu mánga dulkka, ahte dulkon livččii leamašan buot gielaide.

Joavkobargu vuosttas beaivve. Govva: É. Lépy

Diehtokássa 1: Bohccuid biebman historjjálaš gárggiideapmi

Fennoskándia boazodoalu vuođđun leat guohtuneatnamat, mat fálet biepmu bohccuide. Váttis dálvviid boazodoallit fertejit goittotge biebmat bohccuide fuođđariid, amas bohccot nelgot jámas. Eandaliige modeardna meahccedoallu ja eará eanangeavaheapmi lea gáržžidan guohtuneatnamiid ja eandaliige lahppuguohtumiid meari, mat leat árbevirolaččat leamašan bohccuid heahteniesti.

1960-logu váttis dálvviid, goas ledje stuorra jámut, olbmot beroštuvve gárgelit fuođđariid, mat ledje álkit oazžumis. Bohccuide dahket mánggalágan biebmaniskkademiid Lodegatas Norggas ja Koulpavares Ruotas 1970-logus. Dalle geahččaluvvon fuođarseaguhusain ovddidedje industriála pelleahttan, maid vuvdet vel ain dán áigge. Seamma áigge, 1960-70-loguid lotnašuvvamis, Suomas biebmagohte bohccuide suinniid. Biebman šattai jođanit dábálažžan mángga máttit ja gaskaguovluid bálgosiin Suoma boazodoalloguovllus. Eanadoallopolitihkka ovddidii dán gárggiideami.

Tšernobyl atomafápmoliikuhisvuođa jagis 1986 nuoskidii guohtuneatnamiid Ruotas ja Norggas ja dan geažil bohccuid fertii biebmat ja dat stuoridii dárbbu industriála fuođđarbuvttadeapmái. Vaikke atomanuoskki dihte ii leat šat dán áigái dárbu biebmat bohccuid, de boazodoallit leat biebman bohccuid eanet liikuhisvuođa manjá go ovdal dan.

Vurkejuvvon fuođarsuoinni álge geavahit 1990-logus, eandaliige go suoidnespábbačárvvanat gárggiidedje. Mánggain dutkamiiguin álge iskkadit ovdamearkka dihte man bures boazu sáhtta geavahit earálágan seailuhuvvon fuođđariid. Ii velge leat čielga ávžžuhus makkár fuođđariid sisdoallu galggašii leat ja vel lea gižžu das mii lea ”buorre” fuođar bohccuide vai galggašiigo bohccuide biebmat suoinni dahje fuođđariid obanassiige.

Dán áigái mánggat stuorra fuođarfitnodagat Davviriikkain buvttadit erenomážit bohccuide oaivilduvvon gordnefuođđariid (pelleahtaid). Daid biebmoávnassisoalunin eai leat stuorra erohusat, vaikke fuođđara álgoávdnasiin sáhttet leat erohusat ja muhtin fuođđariin lea eanet proteiidna (oaivilduvvon biebmun omd. ovdal njuovvama) ja nuppiin fas lea eanet fiber (mii lea buoret fuođar ja heive bohccuid biebmanii vuogáiduhittimii). Muhtin fuođđariin leat lasseávdnasat, mat ábuhit čoavjeáivviide, mat leat dábálaččat go bohccuide bibmet pelleahtaid.

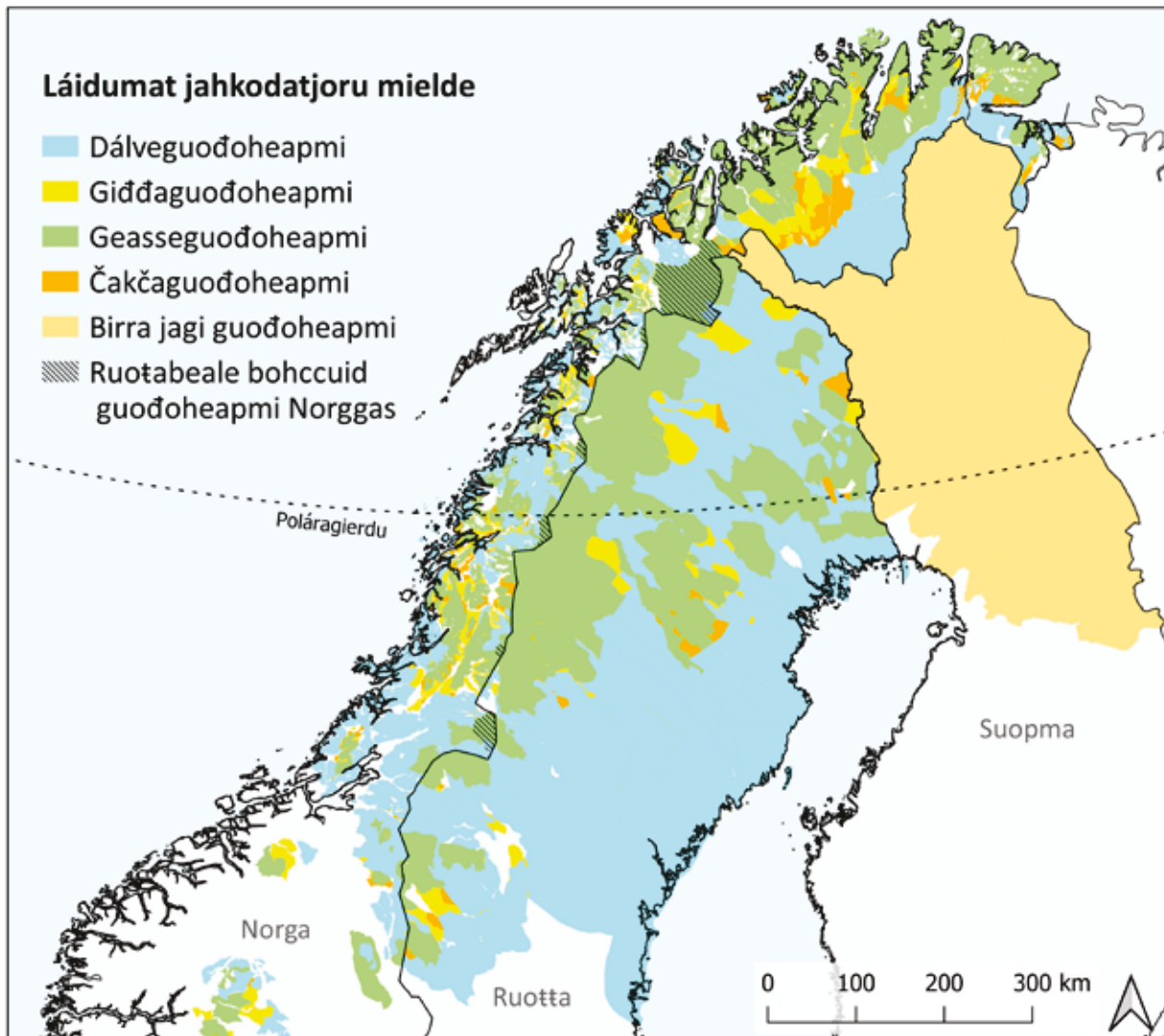
Suomas boazodoalloguovllu gaska- ja máttaosiin bohccuid biebman lea šaddan fástageavadahkan, muhto suinniid sadjái leat geavahišgoahtán industriála fuođđariid ja pelleahtaid. Ruotas ja Norggas, dego maid davimus Suomas, bohccuid bibmet eanaš pelleahtaiguin dakkár dálvviid, go guohtun lea heittot garra skálvviid ja jierja geažil. Biebmaniin maiddái čohkkejit bohccuid ja dainna álkida johtima, guođoheami ja giedahallama.

Birgitta Åhman

2. Riikkaid siste ja daid gaskkas leat stuorra erohusat

Guohtumiid geavaheamis jahkodatjoru mielde leat erohusat sihke riikkaid siste ja daid gaskkas. Dálveguohtumat leat maddái iešguđege lágan šattolašvuodaavádagain (Kárta 2). Dát erohusat guohtumiid geavaheamis ja sajádagain daga-hit erohusaid maddái dasa makkár eanangeavahus gilvala boazodoaluin ja makkár spiriid ja dálkkiid boazodoalloser-vošat šaddet vásihit. Dát erohusat sáhttet váikkuhit maid-dái dasa man dábálaš lea biebmat ja man olu bohccuid bib-met. Ovdamearkka dihte meahccedoalus leat stuorra váikkuhusat guohtuneatnamiidda Suomas ja Ruotas, go fas Norggas ii olus leat gávppálaš meahccedoallu. Suoma boazodoalloguovllu máttaosiin meahccedoallu lea geahpedan

jeahkála ja lahppuid meari nu olu, ahte bohccuid biebma-mis lea šaddan ođđa geavadat boazodoalus. Dán dihte dán guovllus lea dábálaš doallat bohccuid gárddis guhkit áiggi, go davit bálgosiin. Norgga boazodoalu iešvuhtan leat stuor-ra geográfalaš alodaterohusat. Boazodoalloduovdagiidda gullet siseatnama duottarjalgadasat, dego Finnmárkkduot-tar, muhto maddái máttaguovlluid allavárit ja čiekŋalis skurččut ja mearragátti vuonat. Dáid guovlluide lea okta-saš, ahte muohtadilli lea šaddan eanet hástaleaddjin, man dihte bohccot eai sáhte geavahit luonddu guohtunresurs-said.

Kárta 2: Láidumat jahkodatjoru mielde juohke riikkas
Suoma bálgosiid johtin jahkodatjoru mielde dáhpuhuvvá smávit skálás, danin dat ii oidno kárttas.

Joavkoságastallamiid bohtosiid ovdanbuktin. Govva: É. Lépy

3. Stáhtaid ruhtadoarjagat bohccuid biebmamii

Norga

Árat Norgga ja Ruota guodohansoahpamuš, mii vástidii bohccuid johtimis rájá rastá, nogai jagis 2005, iige ođđa šiehtadus leat biddjon sadjái. Dán dihte muhtin boazodoallooservosaht eai sáhte geavahit árbevirolaš ruotabeale dálveguohtuneatnamiid. Sii sáhttet ohcat stáhtas ruhtadoarjaga bohccuid biebmamii. Dan lassin boazodoallit sáhttet ohcat doarjaga mainna geahpedit boraspirevahágiid (omd. albas, geatki, goaskin). Dát ruhtadeapmi lea oavvilduvvon beavttálmahttojuvvon guodoheapmái ja dasa dárbbasuvvon biebmamii. Dát máksujuvvo guovlluhálddahusa ruhtadeamis: ”Doaimmat ruossalasvuodaid eastadeapmái ja geahpedeapmái” (Forebyggende og konfliktreduserende tiltak - FKT).

Ruotta

Ruotas boazodoallooservosaht sáhttet ohcat Sámedikkis katastrofaveahkki dalle go lea hástaleaddji muohtadilli. Eandaliige dalle go láidumat leat jikŋon ja dán áigái maiddái jus lea issoras olu muohta. Doarjja meroštallo ja mearriduvvo boazodoalloásahusa (*Rennäringsförordningen*) pa-

ragráfas §35 ja Sámedikki ásahan njuolggadusaid mielde. Manimus áiggiid ”earenomáš váttis guohtundili” meroštallan lea rievdaduvvon nu ahte dat vástida buorebut báikkálaš diliid. Katastrofadoarjaga ulbmilin lea beastit bohccuid nelgomis jámas ja dan mákset máhcevaččat ja dat galggašii buhttet eanemustá 50% bieb mama goluin. Ovttaskas boazodoalliid sajis dát doarjja máksujuvvo čearuide (*sameby*). Boazodoallit eai sáhte diehtit ovddalgihtii man olu sii sáhttet oažžut doarjaga.

Suopma

Eurohpa Uniovdna (EU) doarju suoinni buvttadeami, muhto bealdduid sturrodat váikkuha doarjaga oažžumii. Dát lea problemáhtalaš boazodoalliide, geain leat beare unnán ja beare smávva bealddut dahje bealddut mat eai muđui dohkke EU doarjagii. Eanan- ja meahccedoalloministeriija sáhtta maiddái jahkásaččat mearridit katastrofaveahkki fállamis. Jođánisveahkki lea miedihuvvon mángii 1990-logu rájes, eandaliige hástaleaddji dálvvit ja giđat leat nealgudan logiduháhiid bohccuid.

4. Raporta ráhkadus

Bargobáji bohtosat speadjalastet boazodoalliid mánggalá-gan vásáhusaid ja oainnuid bohccuid biebmmamis. Ságastal-lamat bisso čavgadit boazodoalliid fuolain ja sin oainnuin boahhtevuođas sihke bistevas jierpmálaš boazodoalu boah-tevuoda eahpesihkkarvuoda fáktoriin.

Bohtosat, mat leat čohkkejuvvon bargobáji oasálastiin, ovdanbuktojit guoktin sierran oassin, mat laktásit oktii. Daid maŋŋá ovdanbuktit bargobájis fuomášuvvon váillit dálá dieđuin bohccuid biebmmamis.

- **Dehálamos fuolat -oasis** gieđahallat áššiid, main boazodoallit leat fuolas ja manin dát leat mearkkašahtti áššit sin ealáhussii. Maiddái riikkaid ja guovlluidgaskasaš erohusat bohtet čielgasit ovdan teavsttas.
- **Geavadaga vásáhusat ja fuolat -oassi** čájeha doaibmamálliid, maiguin boazodoallit vástidit dáid hástalusaide. Sierra riikkaid vugiide oahpásnuhttit maiddái ovttaskas ovdamearkkaiguin.
- **Fuomášuvvon váilevašvuodat dálá dieđuin -oassi** vuodđuduvvá oasálastiid gaskasaš ságastallamiidda, main bohte ovdan váilevaš dieđut, mat laktásit bohccuid biebmmamii boahhtevuođas. Dát fáttát sáhttet leat maiddái boazodoalliid ja dutkiid ovttasbarggu vuodđun.

Govva: T. Horstkotte

5. Dehálamos fuolat bohccuid biebmanis

Boazodoalliid vuosttaš ulbmilin lea doalahit boazodoalu ealás birgenláhkin Norgga, Ruota ja Suoma boazodoalloguovlluin. Dát mearkkaša ealuid seailuma, bohccuid buresbirgejumi ja dearvvašvuoda sihke kultuvrralaččat dohkehahtti boazodoallomálliid seailuma. Dáid aspeavttaid suokkardallan lea raportta vuoddu. Temát, mat giedahallojit, čájehit maiddá ulbmiliid ruossalasvuodaid ja váilevašvuodaid dieđuin, iige raporta geahččal fállat čovdosiid mánggamohkat čuolmmaide.

5.1 Bohccuid guođoheapmi luondduláidumiin lea ávžžuhuvvon molssaeaktu

Boazodoallu man vuoddu leat luondduláidumat livččii optimála vuohki bargat boazodoaluin buot dán golmma riikkas. Bohccot bastet ávkástallat davviguovlluid luonddu beaktilit, mat bázášedje muđuid geavatkeahhtá. Goittotge bohccuid biebman orru rievdadeamen guohtuneatnamiid ja bohccuid gaskavuodaid. Ovtta boazodoalli sániiguin:

Bohccot galggašedje biebmat min, eatge mii daid.”

(boazodoalli, Ruotta)

Bargobádjái oasálastán boazodoalliide lei čielggas, ahte biebman lea molssaeaktu dalle jus luondduresurssat eai leat bohccuid olámuttus, dahje dat eai reahkká. Boazodoalliid mielas biebman veahkeha čuovvumušaid, muhto dat ii divo boazodoalu hástalusaid, maid sivvan leat guohtuneatnamiid massin. Vaikke luondduláidumat leat geahppánan ja ”bahkka dievva” eará eanangeavaheami dihte, de badjeolbmot ájihit bohccuid biebmana dávjá nu guhkás go vejolaš. Nuppe dáfus jus biebmaohtet beare maŋjit, de bohccuin soitet váttisvuodát hárvánu fuođđariidda.

Boazodoalliid mielas bohccuid lea dálá dilis dávjá bággu biebmat. Biebmanii leat veháš iešguhtege lágan sivat guovlluid mielde ja juobe boazodoalloservošiid siste (geahča tabeallaid 1.1 ja 1.2).

Boazodoalliid mielas bohccuid lea dávjá bággu biebmat juogo guohtuneatnamiid massima, boraspiriid, turismma dahje dálkkádaga dihte. Muohtadilli maiddá váikkuha man bures boazu bastá čiegardit niestti. Boazodoallit eai ane sávahahttin gárggiideami, mas bohccuid biebman lassána.

Juohke riikka boazodoallit dadjetge, ahte sii millosabbot guođohivčče luondduláidumiin fuođđariiguin biebmana

Govva: T. Horstkotte

sajis, muhto jus lea dárbu biebmat de vuos bibmet bohccuid luonddus ja de easka gárddis. Bohccuid biebman ja beavttálmahtton biebman vásihuvvo negatiivva gárggiideapmin. Váttisvuhtan leat dat ahte boazodoallu ii leat šat nu gánnáhahtti ja golut lassánit. Okta boazodoalli dadjá:

Biebman dagaha midjiide mánggaid hástalusaid ja fuolaid... Mii leat fuolas das, ahte mii šaddat vuogádaga gillárii... Min ávžžuhit biebmat, muhto das leat midjiide čuovvumušat; min kultuvrii ja dáidduide.”

(boazodoalli, Norga)

5.2 Dálkkádat váikkuha biebmana dárbei

Dehálamos sivva biebmanii lea dat, ahte dálveláidumiidda ii beasa dahje guohtun lea heittot, ovdamearkka dihte muohtadili ja eanalábi jiekŋuma geažil. Čiekŋalis muohta, sullii 70 cm rájes, hehte bohccuid čiegardeami. Maiddá cuoŋu, čuohki ja skálvvi jiekŋagearddit hehtejit ja dahket roggama váddásabbon dahje dat šaddá juobe veadjemeahtumin.

Dálkkádatrievdama mielde temperatuvrra nuppástuvamat ja dálvearvvit lassánit. Dán geažil muohta jiekŋu ja hehte čiegardeami. Dan lassin dat áitá maiddá bohccuid dearvvašvuoda, jus dat ožžot beare olu čázi jiekŋon jeahkáliin dahje jus jeahkálat leat guhpon. Dákkár diliin bohccuid lea bággu biebmat, amas dat nelgot jámas dahje buohccát. Ovdamearkka dihte Ruotas Sámedikki katastrofaveahkkeohcamušat leat lassánan maŋimus jagiid, go masá buot čearut ohce doarjaga dálvit 2017/2018.

Geasi ja čavčča geahnohis guohtuma dihte bohccot eai buoiddo doarvái ja dat dahká dálvvis ceavzima váddásabbon. Jus bohccot leat heajos vejuid alde čakčat, de dalle daid sáhtta šaddat biebmat dálvit.

5.3 Boraspiret váikkuhit bohccuid biebmanii

Boazodoallit buot golmma riikkas muiteledje, ahte bora-spiriid, eanaš albasiid, getkkiid ja gumppiid, dihte sii šaddet biebmat bohccuid. Biebman álkida doallat ealu čoahkis ja gohcit dan ja dasa lassin áidi suddje bohccuid spiriin. Ovdamearkkat Suomas čájehit, ahte gárddis biebman lea geahpedan spirevahágiid ja lasihan biergovuovdindietnasa, jus veardida kránnjábálgosii, gos guodohit fal luondduláidumiin. Biebmanbáikkit sáhttet geasuhit spiriid ja dan geažil daid ferte gohccit eanet. Juohke dáhpáhusas boazodoallit sáhttet leat oadjebasat, go bohccot leat geahču vuolde.

Eiseválddit sáhttet oidit gárddis biebman dan sajis ahte spiriid logu geahpedivčče. Boazodoallit vásihit, ahte eiseválddit seahkanit sin guodohanrivttiide. Eiseválddiide biebman sáhtta orrut njuolggo čoavddus, muhto boazodoalliide dat leat mohkkasit ášši.

5.4 Eará eanangeavaheadjit ja láhkaásaheapmi váikkuhit biebmandárbui

Meahccedoallu

Meahccedoalus leat garra váikkuhusat boazodollui Suomas ja Ruotas. Viiddis meahccečuollamat ja -gieđahallamat leat geahpedan jeahkáliid ja lahppuid. Ovdamearkka dihte Suomas meahccedoallu lea leamašan stuorámuš siva bohccuid biebmanii 1970-logu rájes buot eará guovlluin, earret davimus duottarguovllus, ordaráji bajábealde. Juobe daid guovlluin, gos leat ain lahppomeahcit, jeagil ii leat doarvái, vai boazodoallu livččii gánnehahti almmá biebman haga váttis dálvvii badjel.

Ruotas meahcceláidumiid massin čuohcá olles boazodoalloguvlui. Muhtin guovlluin, main leat beassan guodohit váriide, lea vejolaš guodohit bohccuid ordaráji bajábealde, jus muohtadilli meahcis lea earenomáš hástaleaddjit. Dán ii goittotge sáhte atnit guhkesáigge čoavddusin, daningo dáid guovlluid galggašii seastit ovdamearkka dihte gidđaláidumin.

“Lea fáktá, ahte luonddus ii leat doarvái biebmu; mii fertet biebmat. Boazodoalli ii leat okto ovdasvástádusas das. Boazodoallit fertejit doalahit alla boazologu, daningo jus sii eai daga dan, de eará eanangeavaheamis leat ákkat bahket sin guovlluide.”

(boazodoalli, Suopma)

Gorva: C. Risvöl

Ruvkedoaibma, energijabuvttadeapmi ja turisma

Eará gilvaleaddji eanangeavahanvuogit leat omd. ruvkket, bieggamillut ja čáhcefápmorusttegat, ja maiddá smávit infrastrukturprošeavttat. Dáid lassin maiddá turisma ja luonddus virkkosmahttin váikkuhit boazodollui. Soames bargobáji oasálastiid mielas okta stuorámuš hástalusain leat álohii ilbmi ođđa smávit eanangeavahanprošeavttat, mat illá ožžot fuomášumi almmolaččat. Nuppe dáfus turisma sáhtta leat maid dienas boazodoalliide.

Mággagalágan eanangeavaheapmi geahnohuhtta ja luoddu bohccuid guohtuneatnamiid ja uhcida guodohanresursaid. Čuovvumušaid oppalašváikkuhusat čoagganit boazodoalliide. Badjeolbmot šaddet bealuštit iežaset rivttiid beavvis ja jagis nubbái buotlágan ráddádallamiin eará intereassajoavkkuiguin. Boazodoallit fertejit geahččalit oasálastit dáid ráddádallamiidda, vaikke sis leat smávva resursat ja sin ámmát leat čadnon luonddu ja bohcco ritmii. Biebmanis sáhttet čuovvut geatnegasvuodat dahje goittot dat rievdadit boazodoalu geavdagaid. Muhtin boazodoallit deattuhedje, ahte biebman geažil sis sáhtta leat eanet áigi ráddádallamiidda, nu ahte sii sáhttet buorebut doalahit iežaset rivttiid oasálastimin daidda.

5.5 Bohccuid biebmanis ferte dahkat ekonomalaš válljemiid

Boazodoallit divrrašit biebmanis dájvja. Biebmanis goluide gullet mánggalágan fuođđariid oastin dahje buvttadeapmi, jodiheapmi, seailluheapmi ja biebmanii geavahuvvon áigi.

Ovttaskas boazodoalli ekonomalaš dili lea mearkkašahti fáktor go mearriduvvo bohccuid biebmanis, daningo boazodoalli ruhtadilli lea gitta dietnasis maid oázžu ealliin. Daningo biebman doalaha boazologu stádisin, de soapmásat bargobádjái oasálastán badjeolbmui mitalit ekonomalaš dili sihkkarastin arvvosmahtta biebmanis bohccuid. Sáhtta leat hástaleaddji dahkat mearrádusaid biebmanis, daningo guhkesáigge váikkuhusaid lea váttis árvvoštallat ovddalgihtii. Biebmanii geavahuvvon resurssat sáhttet leat dahkádussan boazojámuid vuostá. Vai biebmanii sorjavašvuodas sáhtášii beassat luovus, dárbbasivčče ođđa plánaid guohtuneatnamiid geavaheamis.

“60-logus ledje garra dálvvit. Bohccot nelgojedje jámas. Dalle álge biebmanis goikesuinniiguin, muhto dat ii reahkkán. Fuođđarat eai lean doarvái mánggabealat ja bohccot jápme daidda sajjiide gos daid bibme. Dán áigái leat buoret fuođđarat. Jeageleatnamat leat geahppánan ja láidumiid leat massán meahccedoalu geažil. Mo rehkenasttat goluid [midjiide boazodoalliide]?”

(boazodoalli, Suopma)

Buhtadusat guohtuneatnamiid massimis

Lea váttis meroštallat hatti eará eanangeaheapmái massojuvnon guohtuneatnamiida ja dan čuovvumušaide. Ruđalaš buhtadusat eai govčča buot hehttehusaid, mat čuvvot láidumiid massimis, dego bargomeari lassáneapmi bohccuid biebmanis. Ruđalaš buhtadusat boazodoalliide sáhtta maid njeaidit eanangeaheaddjiid hálu molssaevttolaš buhtadusaide, dego guohtuneatnamiid máhcaheapmái luonddudillái. Boazodoallit váruiht mihtideamis eatnama árvvu dušše ruđas, daningo dainna ii oainne kultuvrralaš aspeavta, mii lea guovddášoassi guohtuneatnamiid geavaheamis. Danin sin mielas buorit láidumat lea čielgasit buoret molsaeaktu go ruđalaš buhtadusat massojuvnon eatnamiin.

“Das leat várat bidjat hatti njealjehasmehterii eatnamii. Mii sáhttit šaddat váttis botnjái, jus biebmanis bohccuid gárddis: orru earáide, ahte mii eat dárbbas eatnama, ja bohccot sáhttet juohke dáhpáhusas leat gárddis.”

(boazodoalli, Ruotta)

Čoahkkáigeassun bohccuid biebman lea čadnon eará eanangeaheami viidodahkii boazodoalloguovlluin.

Bohccuid biebmanii manná olu áigi dahje dat goittot rievadada áiggi geavaheami, bargomeari ja ealliid diksuma geavada. Dan dihte go bohccot dábalaččat bissot biebmanbáikkiid lahkosiin, daid ii dárbbas gohccit nu olu, dás goittot lea molsašuddan guovllu topografija ja sturrodaga mielde. Bargoveahka fas báikkohagaid dárbbasuvvo eanet jodihtit fuođđara ja bargoreaidduid ja biebmanis bohccuid. Nuppe dáfus soames Suoma boazodoallit fuomášuhte ironalaččat, ahte biebman soaita boddet áiggi, man sáhtta geavahit rivttiid bealušteapmái ja eanangeaheamis ráddádallamii - vaikke juste eará eanangeaheapmi leage dábalaččat sivan bohccuid biebmanii.

Biebman sáhtta maidái váikkuhit dasa, ahte makkár ealuid badjeolbmot dollet, daningo bohccuid niesti ii leat šat “nuvttá”. Ovdamearkka dihte áldduid doallan buoremus guoddinagi maŋŋá sáhtta šaddat divrrasin ja ferte váldit vuhtii, ahte varris bohccot borret eanet go njijnjálaset.

Diehtokássa 2: Bohccuid buresbirgen ja dávddat

Bohccuid biebman sáhtta váikkuhit bohccuid dearvvašvuhtii ja dávddaide njuolga biebmanvugiid ja fuodđara bokte. Eahpenjuolga váikkuhusat sáhttet leat biebmandilis, dego streassas, jus eallit leat hui deahttat, nuoskivuodas dahje njoammudávddain. Dávddat heajudit bohccuid buresbirgema ja dagahit ekonomalaš dáhpagiid boazodoalliide.

Stuorámus oassi bohccuid fuodđariin leat hui earáláganat, go niesttis maid bohccot ožžot guohtuneatnamiin. Luonddus bohccot ohcet ja válljejit maid borret, go biepmadettiin daidda fállu dušše okta dahje moadde biebmogáldu ja dábálaččat dušše dihto áigge beaivvis. Dáid erohusain sáhttet čuovvut hástalusat bohcco suolbmudeapmái. Suoinni čoggon guomočoavjái, guomočoavjii asidosa, luhčadávda, bánžan ja čoavjjevuole njuoskan sáhttet leat mearkan fuones fuodđaris ja/dahje boasttu biebmanvugiin, dego johtilis nuppástusain (Åhman ja earát, 2018).

Bohccuid biebman čohkke ealliid oktii ja danin njoammundávddat levvet beaktillabbot. Dan lassin bohccuid čohkken ja gárddis doallan vuohčuda dain streassahormona, mii geahnohuhtta dávddaid vuostálastinnávccaid, ja stuorida bohccuid riskka oažžut infekšovnnaid ja garra dávddaid. Jus ealliid čohkke gárddiide, de maid heajos hygiená dihte bohccui sáhttet njoammut dávddat. Muhtin dávddain lea čielga oktavuohka stressii ja biebmandillái, dego nekrobasiollosa (*Fusobacterium necrophorum*), orf (parapoxvirus), njoammu čalbmedávddat (cervid alphaherpesvirus ja bakteravuolššit) ja gastindávda (*Pasteurella multocoda*) (Josefsen ja earát, 2018; Tryland ja earát, 2018).

Ealliid oamasteaddjin boazodoallis lea ovddasvástádus bohccuid dearvvašvuodas ja buresbirgemis. Biepmadettiin lea dehálaš čuovvut ealliid lahka ja dovdat erohusa bohcco dábálaš ja eahpedábálaš láhttemis, vai iešguhtege lágan dávdamearkkaid fuomášivčče nu árrat go vejolaš. Šibitdoaktára bálvalusat galggašedje leat oažžumis ja bálvalusaid galggašii geavahit dávddaid diagnosii ja ealliid gillámuša ja goluid geahpedeami nammi.

Morten Tryland

Gáldut:

Josefsen T.D., Mørk T., Nymo I.H. 2018. Bacterial infections and diseases. In: Tryland M., Kutz S.J. (Eds.), *Reindeer and Caribou - Health and Disease*, CRC Press, Boca Raton, pp.237-271 • Tryland M., Das Neves C.G., Klein J., Mørk T., Hautaniemi M., Wensman J. 2018. Viral infections and diseases. In: Tryland M., Kutz S.J. (Eds.), *Reindeer and Caribou - Health and Disease*, CRC Press, Boca Raton, pp.273-303 • Åhman B., Finstad G.L., Josefsen T.D. 2018. Feeding and associated health problems. In: Tryland M., Kutz S.J. (Eds.), *Reindeer and Caribou - Health and Disease*, CRC Press, Boca Raton, pp.135-156

5.6 Bohccuid biebman sáhtta váikkuhit daid dearvvašvuhtii

Biebmaniin sáhtta eastit bohccuid nelgomis jámas. Danin dat buorida bohccuid buresbirgejumi. Biebman sáhtta maid bidjat hástalusaid bohccuid dearvvašvuhtii ja danin boazodoallit fertejit leat dárkilat. Bohccuide ferte fállat fuodđariid, mat heivejit namalassii daidda ja dan meari ferte mudet, amas bohccuide šaddat čoavjeváivvit. Lea fuomášuvvon dehálažžan álggahit biebmana áiggil, ovdal go bohccot nelgojit ja nuossagohtet, daningo dalle dat eai hárván fuodđariidda nu bures. Ii leat álo álki mearridit álggahit biebmana

ja mánggat badjeolbmot háliidit sirdit biebmana álggaheami dahje garvit dan ollásit nu guhká go vejolaš. Seamma ládje ii leat vejolaš maid heaitit biebmanis báifáhkka, jus bohccot leat jo hárvánan fuodđariidda, nuba luondduláidumiidda sirdáseapmi ferte ovdánit vehážiid mielde.

Dávddat, dego čalbme- ja njunnevuolššit, ja parasihtat njommot álkibut, go eallit leat čoahkis gárddiid siste. Jus eallit šaddet leat hui deahtta, de dat maid bajida daid streasadili, mii ovddida dávddaid njoammuma. Dan dihte lea vealtameahttun, ahte bohccuin lea doarvái sadji áiddi siste, vai sáhttet lihkadit ja bissut buori ortnegis. Dalle maid dávddat eai njoamo nu sakka guoskkaheami bokte.

Govva: M. Tryland

Badjenisu Suomas mitalii, ahte biebman geažil álddud bahčēt buorebut, mii buorida misiid ceavzinnávccaid. Nuppe dáfus biebman dihte bohccot eai ruoinna dálvit ja son smiehttáge, ahte dagahago dat váttisvuodaid áldduide guodnáiige, jus ogit sturrot beare stuorisin. Son fuopmášahtá maiddái, ahte biebman čuohcá luondduválljemii, daningo maiddái heajut bohccot cevzet ja guhkit áigge geažis dat sáhtá geahnohuhttit boazonáli.

“Biebman dihte bohccot šaddet láikkat ja heitet loahpas čiegardeames.”

(boazodoalli, Suompa)

5.7 Biebman sáhtá váikkuhit bohccuid láhttenvieruide

Boazodoallit leat fuomášán, ahte biebman váikkuha muhtin veardde bohcco láhttemii. Soames Suoma ja Ruota badjeolbmuid mielas rievdan vuhtto ovdamearkka dihte das, ahte ealat eai mielas johtá gidđa- dahje geasseguohtuneatnamiidda. Nuppe dáfus oasálastit mitalit, ahte eallu sáhtá guoddit biebmanbáikki jo dálvit dahje gidđadálve ja johttá guottetbáikkiide, vaikke livččii vel assás skálvi. Biebman maid lodjuda bohcco, man dihte daid lea álkit gieda hallat. Lodjuma heajos beallin lea goittotge dat, ahte dat sáhtá lasihit ruossalasvuodaid guovllu eará ássiiguin.

Ságastallamiin ii lean oktasá oaidnu das, ahte man johtilit biebman rievdata bohccuid láhttenvugiid. Muhtin bohccuin dat bistá jagiid, go nuppiin dat nuppástuvvet jođánit. Láhttenvugiid rievdata guhkesáiggi váikkuhusat leat velá eahpečielgasat, daningo láhtten sáhtá rievddadit jagis nubbái ja guovllus nubbái.

“Jus bohcco láhtten rievda, de boazodoalus šaddá boandda bargu. Dat leat hui balddihahtti. Daid láhtten lea rievdan nu oanehis áiggi!”

(boazodoalli, Ruotta)

5.8 Biebman sáhtá áitit árbevirolaš ja vásáhusaide vuodduvvi dieđu ja kultuvrra

Boazodoallit ledje fuolas das, ahte biebman lassáneapmi geahnohuhtá ealáhussii gullevaš báikkálaš dieđuid dahje dahká duššin árbe- dahje vásáhusaid bokte čoggon dieđuid. Daidda gullá maiddái sápmelaš kulturárbi, man oassin leat dieđut ja máhttu guohtumiid geavaheamis ja luondduoktavuohta. Boazodoalliid dieđuid ja máhtu vuodduvvi lea gulahallan duovdagiiguin ja luondduin, sihke boazodoalliid guhkesáiggi vásáhusat boazobargguin. Jus luondduláidumiidda vuodduvvi ealahus massojuvvo, de diehtu ii šat sirdás manjit boazodoallobuolvaide. Dat sáhtá váikkuhit dasa man bures boazodoallit máhttet boahhttevuodas geavahit guohtuneatnamiid ja vuogáiduvvat birasnuppástusaide.

“Mii, geat bajásšattaimet biepmakeahtá bohccuid, mii diehtit... muhto naba čuovvovaš sohka buolva? Ammal sii masset dieđuid váriin, makkár duovdagiid geavahit makkárga dilis ja jagiáiggi. Mun balan, ahte dat diehtu sáhtá jávkát áiggiid mielde.”

(boazodoalli, Norga)

Bargobádjái oasálastán boazodoallit fuopmášuhtte, ahte boazodoalu vuodduvvi lea ovttasbargu. Ovttasbargu miehtá jagi ja ovttas orrun gáržžes badjegámppáin dahje -hyhtain čiekŋuda boazodoalliid gulahallama ja ovddida ovttasbarggu njuovžilvuoda. Suomabeale badjeolmmoš goittotge fuopmášuhtti, ahte biebman rievdata ealahusa ja ”sirre” badjeolbmuid nuppiineaset guhkes áigái dálvit. Guovlluin, gos gárdebiebman lea áidna jierpmálaš vuohki biebmat, boazodoallu leage rievdan dakkárin, ahte badjeolbmot barget okto iežaset gárddiin.

5.9 Biebman sáhtá áitit rivttiid guohtuneatnamiidda

Dábálaččat biebman duohken leat birasdahkkat, dego dálkkádat, spiredilli ja eará eanangeavaheapmi. Biebman sáhtá oaidnit vejolašvuotán ceavzit, daningo dat geahpeda spirevahágiid, veahkeha ceavzit heajos guohtumiiguin ja geahpeda dálkkádaga dagahan riskkaid. Eará eanangeavaheaddjit dasto sáhttet jurddašit, ahte biebman lea iešald-

Govva: H. Rautiainen

dis čielga čoavddus, go galgá sihkkarastit niestti bohccuide heajos guohtumiid áigge ja sáhttet sivahit badjeolbmuid láidumiid hedjoneamis. Dát eará eanangeavaheaddjit eai dábálaččat dieđe makkár hástalusat váikkuhit bohccuid biebmanii, vaikke sii leat dávjá váikkuheamen dasa. Boazodoalliid mielas dakkár dāhpāhusat, main bohccot eai beasa árbevirolaš guohtumiidda, leat šaddamin ain dābālabbon. Dasa lassin lea riska, ahte bohccuid biebmaniin āk-kastallojit boazodoalliid rivttiid geahnohuhttin guohtuneatnamiidda, iige boazodoalliid dārbuid dārbbaš vāldit vuhtii earā eanangeavaheamis. Boazodoalliid fuolla lea āigeguovdil, daningo earā eanangeavaheami einnostit lassānit Davviriikkaid boazodoalloguovllus.

“Bieggafāpmorusttegiid huksema ektui mii eat oainne earā molssaeavttu go bohccuid biebmana. Muhto mii eat vuollān. Mii fertet oahppat biebmat buorebut, vaikke eat hāliidivčče dahkat dan.”

(boazodoalli, Norga)

5.10 Biebmana váikkuhus šattolašvuhtii ja eananvuđđui

Go ráddjejuvvon biebmanguovlluin leat fásta eallit hui deahttāt, de dat sáhttā geahnohuhttit guovllu šattolašvuoda ja eananvuodu, go dat duolbmašuvvá. Jus smávva guovllus leat bohccot beare deahttāsīt, de eana mohtiluvvá ja šattolašvuodhta sáhttā nuppástuvvat. Jeahkālat eai gierdda jus eana eana mohtiluvvá ja jus dat duolbmašuvvet, ja danin mānggain báikkiin jeahkáliid sajis ālgā šaddat suoidni. Bieb-

manbáikki vālljen lea danin dehālaš. Ovdamearkka dihte go bohccuid bibmet dālvit, de boazodoallit vālljejit millosabbot geahnohis láidumiid biebmanbáikin. Dān lādje boazodoallit sáhttet guođohit mānggabealālaččat ja geavahit maiddāi geahnohut guođohaneatnamiid āvkin.

5.11 Biebman váikkuha bierggu kvalitehtii ja mo boazodoallu dohkkehuvvo servodagas

Boazodoallit ballet, ahte bohccuid biebmana lassāneapmi rievdata bohccobierggu imago eret guvlui buhtis ja nana-guoddevaččat ráhkaduvvon biergobuktāgis, mii soaitā váikkuhit boazodoalu sajādāhkii servodagas ja man bures bohccobiergu johtā. Boazodoallit deattuhitge ahte lea dārbu juohkit dieđu servodāhkii ja oāžžut dan dohkkeheami bohccuid biebmanii guođohandili geažil.

“Biebmana dihte leat gullogoahtān ākkat, ahte bohccuid galggašii sirdit fāstagārddiide. Dāt ii goittotge lea anihahhti čoavddus.”

(boazodoalli, Suopma)

Suoma boazodoallit maid deattuhedje, ahte daid ealliid, mat njuovvjit čakčat, eai bibmojuvvo. Daningo gidđat rie-gādan misiid njuovvan čakčat lea viidāt leavvan geavadat buot Davviriikkain, de eanaš oassi biergguin boahťā bohccuin, mat eai leat bibmojuvvon.

Diehtokássa 3: Bohccuid biepmu

Bohcco borranmiella molsašuddá mealgadit jagigierddu mielde. Boazu borrá unnán čađa dálvvi, muhto borranmiella lassána giđđat ja bohccot borret eanemusat loahppageasi, ja borranmiella fas geahppána jođánit čakčat (Omd. McEwan & Whitehead, 1970; Larsen ja earát, 1985). Vaikke boazu lea hárrjánaan dálvit vátna niestái, dat gillá jođánit, jus niesti váilu ollásit ovdamearkka dihte jiekŋa-gerddiid dahje valjis muohtahivvodaga dihte.

Jo njealji beaivvi nealgun dagaha dan, ahte guomočoavjjiis lea šat 1 % šattuid šolgadeaddji baktea-rain (Aagnes ja earát, 1995; Mathiesen ja earát, 2005). Nealgun dahká bohcco hearkkibun biebmo-ruhta nuppástusaide ja bohcco suolbmudeapmi dárbbáša áiggi hárrjánit ođđa borramuššii. Jus bohccot leat heajos ordnegis go biebman álggahuvvo, de heajumusat soitet jápmiit ovdalگو suolbmudeapmi lea hárrjánaan ođđa borramuššii. Dutkamušat čájehit, ahte árrat láddjejuvvon suoidni dahje konsentrerejuvvon fuođđarat heivejit bohccui (Aagnes ja earát, 1996; Aagnes & Mathiesen, 1996). Buot bohccot eai goittotge bora dáidige fuođđariid vajot, baicce bohccot dárbbášit áiggi hárrjánit fuođđara smáhkkii. Boazodoalliide leage hástalus álggahit biebmeta doarvái árrat.

Gávppálaš bohccuide oaivilduvvon konsentrerejuvvon fuođđarat leat oažžumis, muhto dat leat divrasat. Dan dihte oassi boazodoalliin oidet goikesuinniid dahje spábban čárvojuvvon fuođđariid. Goikesuoinnit eai leat láktasat (čáhci sullii 17%), de dan lea álki fievrridit ja gieđahallat, muhto dan ferte vurkkodit goikásis. Plastihkkii gissojuvvon fuođđariid sáhtta seailluhit olgun, muhto das lea olu čáhci (45–82%) ja daid lea lossat gieđahallat. Šaddofiberat, dego sellulosa, soitet suddat hejot guomočoavjjiis, jus fuođđaris eai leat doarvái sohkkarat, mat suddet álkit (Norberg & Mathiesen, 1998).

Fuođđariid láddjenáigi lea dehálaš sihke suoinni ja fuođarspáppaid dáfus. Vuosttas ja nuppi láddjema gánneha dahkat árrat. Fuođđara kvalitehta sihkkarastet: rivttes seailluhanvuohki ja seailluhankemikálat (smáhka buorideapmi, boasttolágan geavvama eastin), čavddis plastitgeasaldat ja fuođđariidda ii galgga biestit seahkanit muolda dahje baika. Goikeávnas berre leat badjel 25 % deattus. Jus goikeávnas lea uhcit, de fuođarspáppat jikŋot dálvit. Jienja šolgadeapmi ja čázi liegganeapmi bohcco gorutlieggasii golaha olu energiija, man boazu dárbbáša heakka doalaheapmái. Menddo lákta ja jikŋon suoidnespáppaid lea lossat gieđahallat ja fuođđara lea váttis juohkit bohccuide.

Svein Morten Eilertsen

Gáldut:

Aagnes T.H., Sørmo W., Mathiesen S.D. 1995. Ruminant microbial digestion in free-living, in captive lichen-fed and in starved reindeer (*Rangifer tarandus tarandus*) in winter. *Appl Environ Microbiol.* 61(2), 583-591 • Aagnes T.H., Blix A.S., Mathiesen S.D. 1996. Food intake, digestibility and rumen fermentation in reindeer fed baled timothy silage in summer and winter. *Journal of Agricultural Science*, 127, 517-523 • Aagnes T.H., Mathiesen S.D. 1995. Round baled grass silage as food for reindeer in winter. *Rangifer*, 15(1), 27-35 • Mathiesen S.D., Mackie R.I., Aschfalk A., Ringø E., Sundset M.A. 2005. Microbial Ecology of the gastrointestinal tract in reindeer-changes through season. In: Holzapfel W., Naughton P. (Eds.), *Microbial Ecology of the Growing Animal; Biology of the Growing Animals*, Vol. 3, Elsevier Press, Oxford, pp.73-100 • Larsen T.S., Nilsson N.O., Blix A.S. 1985. Seasonal changes in lipogenesis and lipolysis in isolated adipocytes from Svalbard and Norwegian reindeer. *Acta Physiol. Scand.* 123, 97-104 • McEwan E.H., Whitehead P.E. 1970. Seasonal changes in energy and nitrogen intake in reindeer and caribou. *Can. J. Zool.* 48, 905-913 • Nordberg H.J., Mathiesen S.D. 1998. Feed intake, gastrointestinal system and body composition in reindeer calves fed early harvested first cut timothy silage (*Phleum pratense*). *Rangifer*, 18(2), 65-72

Čoahkkáigeassu biebmanságastallama bohtosiin. Biebmama sivat leat váigadis muohtadilli, guodohanressursaid massin eará eanangeavahussii ja spirevahágiid geahpedeapmi. Sosiála áitagiidda gullet árbevirolaš ja vásáhusaide vuodduduvvi

diedu jávkan ja ekonomalaš massimat. Bohccui guoski fuolat leat bohcco dearvvašvuhtii ja láhttenvieruide gullevaš áššit. Birasáitagiidda gullet eatnama dukten ja erošuvdna biebmasajiin, gos leat olu bohccot.

6. Geavadaga vásáhusat

Bargobájis boazodoallit juogadedje iežaset vásáhusaid biebmanis ja makkár fuolat sin vásáhusaide laktásit sihke riikkaid siste ja daid gaskkas. Oasálastán boazodoallit fuomášedje mánggaid sullalasvuodaid geavadagain ja fuolain eará riikkain. Mearkkašahtti erohusat maid ledje. Ovdamearkka dihte boazodoalliin, geaid dálveguohtumat ledje ordaráji bajábealde, ledje earálágan vásáhusat ja geavadagat go boazodoalliin, geaid bohccot ledje muorrás vuolleeatnamiin.

Čuovvovaš kapihttal lea čeahkkáigeassu vásáhusaid, ávžžuhusaid ja fuolaid ovdamearkkain, maid badjeolbmot muitaledje, muhto dat govvida maid geavadagaid mohkáivuoda. Dát ovdamearkkat eai čilge vuđolaččat buot detáljaid, muhto dan sadjái addet gova hástalusaid ja čovdosiid mánggabecalatvuodas, mat vuodđuduvvet namalassii badjeolbmuid vásáhusaide. Ovdamearkkat maid čájehit man stáhtas guhtege vásáhus boahtá, go muhtin vásáhusat sáhttet leat hui báikkálaččat.

6.1 Boazodoalu šaddan individuálan ealáhussan ja servoša ja sosiála vearuid hedjoneapmi

Suomas boazodoallit fuomášuhte, ahte bohccuid biebman sáhtta rievdadit boazodoallegeavadagaid oktagaslažžan ja badjeolbmot sáhtte sierranit nuppiineaset. Dat sáhtta heajudit oktiigullelašvuoda ja sosiála geavadagaid ja rievdadit bargujuogu boazodoalloservošis. Biebman sáhtta goittotge maid buvttadit odđa dárbbášlaš dieđu das mo ealáhusa sáhtta seailluhit nuppástuvvi birrasis ja vuorrováikkukhusas eará eanangeavahemiin. Dát doallá sisttis odđa ovttasbargovugiid: ovdamearkka dihte boazodoallit oidnet vejolašvuodaid buvttadit iežaset fuodđariid ovttasbargguin ja eret biddjon eanadoallosurssaid odđasit geavaheamis. Dáin sáhttet šaddat odđa dietnasat ja bargovejolašvuodas (Suopma).

Tabealla 6.1: Sosiála geavadagat

Boazodoalliid addin ovdamearkkat ja ávžžuhusat doaimmain	Riika
Ovttasbarggu ja oktiigullelašvuoda ovddideapmi, vai biebman ja fuodarbuvttadeami bargguid sáhtta juogadit	buot
Dárbu fuomášit odđa dieđuid ja dáidduid, daningo boazodoallegeavadagat leat nuppástuvvamin	buot
Almmolaš dieđu lasiheapmi das, ahte bohccuid biebman veahkeha vuogáiduvvat nuppástuvvi servodahkii ja luondubirrasi, muhto dainna ii galgga hávkadit árbevieruid ja kultuvrra	Suopma
Eanadoallomašinnaid ja –reaiduid geavaheapmi ja juogadeapmi vuogihit barggu	buot

Gova: J. Mustonen

6.2 Bohccuid biebman rievdata daid láhttema

Eahpejeavddalaš biebman dálvit dagaha váttisvuodaid, daningo boazu ferte ain ođđasit hárjánit fuođđariidda. Soames bargobáji oasálastiin fuomášuhte, ahte jeavddalaš dálvebiebman sáhtášii leat mávssolaš molssaeaktu. Dákkomii fuomášit erohusa boazodoalliide, geat atnet biebman heahteveahkkinn dahje dievasmahtti geavadahkan.

Nuppe dáfus, bohccot mat leat hárjánan biebmanii dárbašit fas áiggi hárjánit guohtut, go láidumat leat fas buorebut. Lea maiddái várra, ahte bohccot heitet guohtumis, jus dat hárjánit biebmanii. Danin biebman ii sáhte heaitit báifáhka.

Okta oasálasti Norggas goittotge mitalii, ahte eallit johtájit biebmanbáikkiin dalán go šaddá giđđa, daningo dat liikojit buorebut varas šattuide go pelleahtaide dahje eará fuođđariidda. Eallit fertejit maid hárjánit ráfis ođđalágan fuođđariidda, vai daid čolait vuogáiduvvet dasa. Oassi badjeolbmui smiehtadii maiddái dan, ahte leatgoson bohccot losses dálvvi manjá eanet váiban dálvedilis vai das, ahte daid leat biebman gárddiin, main dat eai leat beassan lihkadit friddja. Lea goittotge váttis generaliseret mo boazu reagere biebmanii. Muhtin bohccot buidot eanet go nuppit, dahje daid láhtten rievdata eanet go nuppiin ja oassi lodju eanet go nuppit. Dás sáhttet čuovvut ruossalasvuodaid

Govva: M. Tryland

eará servodagain, daningo lojes bohccot sáhttet heađuštit olbmuid. Lojes bohccot sáhttet maid vuojáhallat luovos beatnagiidda, ovdamearkka dihte bivdoáigge.

Go ealliid bibmet gárddiin, de ealliid hierarkija deattuhuvvo ja ovdamearkka dihte álddud sáhttet šaddat aggressiivalažžan. Danin sáhtta šaddat sirret misiid áldduin, eandaliige daningo miesit leat dábálaččat heajut ortnegis váigadis dálvviid go rávis bohccot. Misiid ja áldduid sirremis sáhtta leat maid negatiiva čuovvumušat, daningo áldu "oahpaha" miesis vel manjit jagi.

Oasálastit ságastalle maiddái man olu bohccot borre fuođđariid. Suopmelaš badjeolbmuid mielas fuođđariid geavaheapmi geahppána áiggi mielde, daningo bohccot hárjánit fuođđariid ja dan mearrái.

Tabealla 6.2: Bohccuid láhtten

Boazodoalliid ovdanbuktán ovdamearkkat ja ávžžuhusat doaimmaide	Riika
Njuovvat bohccuid, mat leat menddo loji	Suopma
Hukset gárddiid doarvái guhkás eará ássamis, vai bohccot eai hárján beare olu olbmuid ja beatnagiidda	Suopma

6.3 Boraspiriid ferte váldit vuhtii mearrádusaid dahkamis ja biebman vugiin

Boraspiiret sáhttet lasihit dárbbu biebmat bohccuid, jus ealliid ferte čohkket oktii ja suddjet daid áiddiiguin, ja eandaliige dalle jus spiret johtet váigadis dálvesiivvuid áigge. Gárddiin bohccot goittotge leat hearkkit borahallat goaski-

miidda. Gárddiid huksemis ferte doallat mielas sihke daid mearkkašupmi bohccuid várjaleamis ahte bohccuid dearvvašvuhtii laktáseaddji áššiid. Soames boazodoallit Suomas leat dan oavilis, ahte áiddit eai bisset spiriid. Dan sajis badjeolmo luhtteorrun doalaha spiriid. Áldduide goittotge ferte addit guoddinráfi ja olmmoš galgá garvit muosehuhtimis bohccuid guottetáigge.

Tabealla 6.3: Spiret

Boazodoalliid ovdamearkkat ja ávžžuhusat doaimmabijuin	Riika
Sihkarastit ahte gárdi lea doarvái suoddjái ja ahte áiddit leat doarvái allagat, jus lea olu muohta	Ruotta
Go bohccuid biebman luodus, de čeahkis čorra lea álkit suodjalit go bohccuid mat leat biedg-guid	Norga

6.4 Bohccuid dearvvašvuoda ja buresbirgema ferte gáhttet ovdal biebmana, dan áigge ja biebmana manjá

Dávddat ja parasitát sáhttet šaddat váttisvuohta eandalii-ge gárddiin, main eallit leat lahkalagaid. Váttisvuodaid sáht- tá geahpedit dahje eastadit doarvái stuorra gárddiiguin, vai eallit sáhttet lihkadit. Maiddái áiddiiguin, mat sirrejit čor- ragiid ja rávžžaid ja buohccán bohccuid sirdimin eará sad- jái sáhtta geahpedit váttisvuodaid. Gárddit fertejit maid leat doarvái stuorrá, vai dat bissot buhtisin, mii lea dehálaš, vai dávddat ja infekšovnnat eai njoamo. Jus njoammumat ilb- met, de soaitá gártat luoitit bohccuid gárddis amas dávddat njoammugoahit viidasabbot.

Misiin ferte atnit erenomáš fuola, daningo dat eandalii- ge leat hearkki dávddaide erenomášit garra dálvviid čiekŋa- lis ja/dahje garra skálvvi dihte. Bargobájis boazodoallit sá- gastalle earret eará das, ahte sáhtta miesi sirret álddus, vai dasa sáhtášii dáhkidit buoremus vejolaš dikšu, ovd- mearkka dihte fállamin lieggasa, biepmu ja čázi. Buohcci miesit leat erenomáš raši, ja daidda sáhtta leat lossat vea- juiduvvat losses dálvviid áigge.

Govva: K. Majuri

Tabealla 6.4: Bohccuid dearvvašvuohta

Boazodoalliid ovdanbuktán ovdamearkkat ja ávžžuhusat doaimmaide	Riika
Dávddaid ja parasitaid njoammuma eastadeapmi	
Sihkkarastit, ahte gárddit leat doarvái viidat ja buhttasat	buot
Áje parasitaid bohccuin	buot
Sihkkaraste ahte fuoddariid kvalitehta lea buorre ja ahte hygiená bissu buorin	Suopma
Meahccebiebman veahkeha eastadit dávddaid, daningo bohccot leat eanet biedgguid go gárddiin, muhto nuppe dáfus suhkkes vuvddiin biebman lea váttis	Suopma
Bohccuid fysalaš veadju sáhtta geahnohuvvá gárddiin	
Álggat biebmana gulul vai garvvát čoavjeváivviid ja divttát guomočoavjji mikrobaid vuogáiduvvat	buot
Ále biepmá bohccuid badjelmeriid. Biebmana ulbmil ii leat buoidudit, muhto dorvvastit ceavzima dálvvi badjel. Badjelmeari biebman sáhtta skádet ealliid dearvvašvuoda ja das šaddet badjelmeari golut.	Suopma
Buot bohccuid galggašii biebmát áiggil	
Álggat biebmana doarvái árrat, ovdalgo bohccot šaddet menddo heaju	buot
Biepmá boares áldduid, sarváid ja misiid sierra, amas fuoddariid alde šaddat gilvu	Suopma & Ruotta
Sihkkaraste ahte biepmu lea doarvái, vai vuolit hierarkiija bohccuide maid lea doarvái niesti	Norga
Lea dehálaš leat olu biebmanbáikkis, vai buot eallit ožžot biepmu	Norga
Hui áspas fuoddariid, dego dievasfuoddarat, galggašii juohkit doarvái jodánit, vai buot bohccot beasašedje borrat oktanaga ja oččošedje iežaset oasi, ja amas eai gievrramusat ráddet borrama ja goksit earáid.	Suopma

6.5 Ekonomalaš välljemat gullet bohccuid biebmanii

Ovttaskas badjeolbmo ekonomalaš dillái váikkuhit dietnasat ja golut, mat gullet ealu fuolaheapmái ja buvttadussii. Ovttaskas boazodoalli ekonomijai váikkuhit maidái sosiologalaš ja teknologalaš nuppástusat. Dáidda gullet lassánan golut, maidda gullet mohtorfievrruid dárbu boazodoallegeavadagain. Lossa bargomearri nodduda sihke badjeolbmuid ahte bargobiergasiid. Ovdamearkka dihte lossa fuođargurpmiid geaseheapmi meahccái dahje gárdiide golaha eanet boaldámuša, reagaid ja mohtorgielkkáid, ja dat leat fysalaččat lossat badjeolbmuide. Daningo bohccuid biebman lea áddjás bargu, boazodoallit vásihit, ahte sii eai veaje nu bures, go eai leat friddjabeaivvit, mat leat

leamašan ovdal. Dát friijat leat leamašan losses bargose-songgaid, dego bigálusaid (čakčat) ja miessemearkumiid (giddageasi) gaskkas.

Vai bohccuid biebman ruđalaš beaktilvuodá sáhtášii buoridit, galggašedje leat hálbbit ja eanet automatiserejuvvon mašinnat. Jus vejolaš, de fuođdariid báikkálaš buvttadeapmi galggašii oidit eanet go eará sajiin fievrriduvvon fuođdariid, ovdamearkka dihte atnimin ávkin eanadoalu hilgon bealdduid, ja jus vejolaš de eanandoalloarjagiiguin. Fuođdariid buvttadeapmi stáhta doarjagiiguin sáhtta goittotge orrut eahpevuoiggalaš dakkár guovlluin, main eanandoallu ii leat gánnáhahtti birrasa dihte, dahje dus eanadoal-loresurssat váilot oalát.

Bargobáji oasálastit celke maid, ahte galggašii dahkat buoret analysa biebman goluin ja ávkkiin.

6.6 Fuođđara tiipii ja kvalitehtii ferte giddet erenomáš fuomášumi

Buot golmma Davviriikkas lea váttis árvvoštallat, ahte leago fuođdariid, mat leat oázžumis, kvalitehta buorre. Boazodoalliid mielas ovttasbargu fuođdarbuvttadeddjiiguin lea vejolašvuohta dáhkidit kvalitehtasihkkarastima ja ahte fuođđarat leat álkibut fidnemis. Guhkesáiggi ovttasbargu lea dehálaš vuohki sihkkarastit ulbmiliid.

Bohccofuođđara kvalitehta lea juohkebeaivválaš fuolla biebman áigge. Badjeolbmot fuomášedjege, ahte diedut fuođđara kvalitehtas ja mearis leat dehálaččat biebman gárggiidahttimis.

Bohccuid biebman eará sajiin čoggojuvvon dahje ostujuvvon jeahkáliin lea välljen, mii muhtin muddui geahpeda dáid fuolaid. Fennoskándias eai leat mañimuš jahkelogiid leamašan jeahkálat oázžumis ain uhcánut. Mañimuš áiggiid Lulli-Norggas njoammugohtán CWD-dávdda geažil jeahkáliid ii leat lohpi čoaggit Lulli-Norggas, man dihte Davvi-Norggas lea šaddan jeagelváili. Danin muhtin boazodoallit ošet jeahkála Suomas.

Suomas iežas fuođđara buvttadeapmái ja hálddašeapmái laktása bohccefuođđara, nappo suoinni ja seailluhuvvon

Tabealla 6.5: Ekonomijja

Boazodoalliid ovdanbuktán ovdamearkkat ja ávžžuhusat doaimmaide	Riika
Jus vejolaš, de šaddat iežat fuođdariid hilgojuvvon bealdduin, vai geahpedat fuođđara oastima goluin	Suopma
Jus vejolaš, geavat mašinnat ovttas ja bargga ovttasbargguin guovllu eanadoalliiguin	Suopma
Oza EU doarjagiid, dego kulturduovdagiid seailluheami dahje eará eanadoalloarjagiid, jus dat leat vejolaččat	Suopma
Geavat stáhtadoarjagiid spirevahátbuhtadusaid gokčat biebmangoluid	Norga
Jus vejolaš, vuodđut smávva fitnodaga, mii vuodá biergobuktagiid, daningo dat buorida bargovejolašvuodaid ja dietnasa	Suopma
Massojuvvon guohtuneatnamiid buhtadusaiguin sáhtta gokčat biebmangoluid	Norga

Govva: K. Majuri

fuodđara gilvin bealdduin, mat leat báhcán eret geavahusas guhkes áiggi joatkašuvvan eanadoalu geahppáneami dihte. Maiddái Suoma sámiid ruovttuguovllus ii leat hilgojuvvon dat, ahte boazodoallit gilvet bohccuideaset suinniid iežaset dahje láigohuvvon bealdduin, jus dakkárat deivet leat guovllus. Eandaliige jus stuorát eanadoallu lea vejolaš guovllus, de soames badjeolbmot sáhttet buvttadit iežaset šattus konsentrerejuvvon fuodđara. Goittotge daid guovluin, gos ii leat vejolaš buvttadit fuodđara, dego Davvi-Suoma duottarguovlluin, fuodđara ferte oastit guhkkin.

Suoma boazodoallit muittuhit, ahte bohccefuodđara ii galggašii geavahit áidna biebmun, eandaliige jus bohccuid dollet guhká gárddis. Muhtin lunddolaš fuodđariid, dego jeahkála, soahkelastaid, jeaggesuinniid (njeahcehat, goalššut jna.) fáallet álggos, ovdalgo bohcco suolbmudeapmi hájána industriála fuodđarii. Dábálaččat fáallet sáltti ja minerálaid, sihke lasttaid ja suinniid, eandaliige heajumus bohccuide. Suoidne- ja seailluhuvvon fuodđarat livčče buorebut bohccuide, jus daid láddjejit šaddanbaji álggos. Bohccefuodđaris, mii láddjejuvvo doarvái árrat ja mii heive bohcco nies-

tin, ii galggašii leat beare olu proteiidna, daningo dan dihtet dagahit váivviid bohccuid biebmamis. Árrat láddjejuvvon fuodđaris lea dábálaččat olu proteiidna, nu ahte nitrogenaduktemis ferte leat dárkil proteiidnameari hálldašeamis. Ruota ja Norgga boazodoallit mitalit, ahte lea vátis gávdnat buori suoinni dahje fuodđara, dahje oažžut eanadoalliid beroštuvvat láddjet árrat, daningo dat mearkkaša eanadoalliide smávit dietnasa. Eai heajosge suinniide šatta dábálaččat mirkkot, muhto dat eai oaččo leat menddo roavvát, amas bohcco njálbmi, čoavji dahje guomočoavji hávváduvvat.

Spábban jorahuvvon fuodđariid kvalitehta sáhtta molsašuddat, sihke goikeávnas- ja energijasisdoalu dáfus (dasa váikkuhit makkár fuodáštattut das leat, goas dat lea láddjejuvvon ja mainna vugiin dat lea vurkejuvvon). Seailluhuvvon fuodđarat, main goikeávnassidoallu lea vuollel 25% ii dohkke bohccuide, daningo dat sáhtta jiekŋut dálvit ja bohccot šaddet geavahit olu energija jikŋon fuodđara šolgadeapmái. Suoidnespáppain, maidda eai leat lasihan seailluhanávdnasiid, lea uhcán energija ja dat eai leat nu borahahttit go suoidnespáppat, maidda leat lasihan seailluhanávdnasiid. Seailluhuvvon fuodđariin leat guobbarat ja heajos bakterat, jus plastitgeasástat lea ráigánan geavvanproseassa áigge, dahje jus fuodá lea nuoskiduvvon lužain dahje muolddain dahje jus das váilot seailluhanávdnasat. Sihke spábban jorahuvvon suinniin ja eará varasfuodđariin sáhtta leat menddo heajos kvalitehta bohccuid niestin, jus dat leat láddjejuvvon menddo maŋŋit ja dain leat menddo olu fibera, maid bohcco čolait eai baste suddadit. Daningo suoidnespáppaid vuvdet stuhkkahattiin, eaige dan sisttisdoallan borramušsisdoalu mielde, de dat sáhttet leat kvalitehta ektui divrasat dahje dat juobe eai heivege bohccuide.

Ruota badjeolbmot deattuhit, ahte fuodđara kvalitehta ja sisdoallu molsašudda olu ja danin lea dehálaš váldit bajás fuodđara buvttadaneari dieduid, vai sáhttet sihkkarastit sisdoalu ja kvalitehta dássidisvuoda, amas bohccuid dárbbasit hájánit ođdalágan fuodđarii.

Tabealla 6.6: Fuodđara kvalitehtta

Boazodoalliid ovdanbuktán ovdamearkkat ja ávžžuhusat doaimmaide	Riika
Diedit luontehahti fuodarbuvttadeaddjiin, vai sihkkarastat buori fuodđariid oažžuma	Suopma
Čále guhkesáiggi buvttadan- ja oastinsiehtadusaid, daningo das lea ávki eanan- ja boazodoallái. Eanadoalli arvvošmuvvá buvttadit dakkár fuodđariid, maid oasti dárbbasa, go oasti čatnasa gávpái. Boazodoalli fas diehtá makkár fuodđariid oažžu fástadoaimmaheaddjis.	Suopma
Bargga ovtasbarggu eará fuodarbuvttadeaddjiiguin	Suopma
Oastte fuodđariid eará sajis, omd. Suomas, daningo Norggas lea CWD-dávda	Ruotta & Norga
Juoge ja lonohala dieduid earáiguin, vai buoridat biebmangeavadagaid	Suopma
Skáhppo eanet dieduid suoidnespábban čárvojuvvon fuodđariid kvalitehtas	Norga

7. Fuomášuvvon váilevašvuodat dálá dieđuin

Bargobádjái oasálastán boazodoallit fuomášedje mánggaid eahpesihkkarvuodaid ja áššiid, main eai leat doarvái dieđut. Dárbu lassidieđuide bohte ovdan boazodoalliid gaskasaš ja boazodoalliid ja dutkiid gaskasaš ságastallamiin (govva 3). Mearrideaddjiide ja dutkanservošii lea dehálaš fuomášit

mas dárbbášit eanet dieđuid, daningo dat čujuhit konkrehtalaš ovddidandárbbuid manjit dutkamiidda ja dieđuid almmuheapmái. Dát vuolábeale dárbbut eai leat veardádallon gaskaneaset.

Badjeolbmot

- Mat leat biebama guhkesáigge váikkuhusat vásáhusaide vuodduuvvi árbedieđuide?
- Makkár ekonomalaš aspeavttaid ferte váldit vuhtii biebmamis (válliit ovdamearkka dihte goluid ja ávkiid analysas)?
- Mo sáhtta gáhttet biebmangeavadagaide gullevaš dieđuid?

Biebman

a) Guohtuneatnamat

- Mo sáhtta máhcahit guodohanressasaid, maidda ii beasa šat, dahje mat lea jávkan?
- Mat leat biebama guhkesáigge ekologalaš váikkuhusat guohtuneatnamiidda, earret eará erošuvnna ja duktema geažil?
- Sáhttago jeageleatnamiid dili máhcahit eanaboal-dimiin?

b) Fuodár

- Mii lea buoremus seaillohuvvon fuodár bohcco biebmun?

a) Ekologijja

- Mat leat biebama guhkesáigge váikkuhusat bohcco láhttenvieruide? Ovdamearkka dihte masságo boazu jagiáiggiide čadnon johtingamu?
- Makkár čuovvumušat leat bohccuid lossumis dálvit dan ektui ahte bohccot leat hárvánan geahpput dálvvi áigge?
- Makkár guhkesáigge váikkuhusat boazoealuid kvalitehtii lea das, ahte biebmamiin maiddái heajut indiviidat cevzet?

b) Dávddat

- Mo sáhtta lasihit dieđu dávddain mat laktásit bohccuid biebmami?
- Makkár riskkat laktásit dávddaide boahttevuodas?
- Mo CWD-dávda váikkuha biebmangeavadagaide, -infrastruktuvrii jna.?
- Mo boazodollui váikkuhit mángga eará dahki vuorrováikkuhus? Ovdamearkka dihte mo CWD-dávda váikkuha ekonomalaš riskkaide ja biebmama dárbbui?

Govva 3: Ovdamearkkat dieđuid váilevašvuodaid birra, main ságastallui bargobájjis.

8. Luodda ovddos guvlui

Bargobádjái oasálastán boazodoallit golmma riikkas celke, ahte dieđuid riikkaidgaskasaš lonohallamii lea dárbu, nu mo dát bargobádji dagai vejolažžan. Fennoskandia iešguhtege guovlluin čeahkkanan boazodoalliid deaivvadeapmi cahkkehii sáhkkes ja konstruktiivva ságastallama ja veardádallama eará riikkaid geavadagain. Beroštupmi ja veardádallan “mo áššit doibmet” eará báikkiin joatkašuvai olles bargobáji áigge. Oasálastit maid celke ahte sis lea hállu ja

dárbu lasihit gulahallama rájáid rastá - arenaid main sii sáhttet ságastallat oktasaš ja hohpolaš boazodoalloáššiin. Livččii optimála, ahte čuovvovaš bargobádji ordnejuvvošii lagat oktavuodas badjebargguiguin, ja dalle sáhtášii ovda-mearkka dihte galleidit láidumiid ja biebmanšajiid. Mii oaidnit dán bargobáji vuosttas lávkin oktasaš dieđu guvlui, man vuolggasadjin lea boazodoalliid árktalaš biras.

Govva: C. Risvoll

Govva: T. Horstkotte

Bargobáji lágideaddjiid loahppareflekšuvdna

Raportta čeahkkáigeassun mii háliidit deattuhit, ahte boazodoalliin leat rájálaš vejolašvuodas váikkuhit man bures luondduláidumat leat oažžun ládje ja mo dat bistet. Mii leat nannosit ovttá oavilis bargobáji oasálastiiguin, ahte bohccuid biebman guhkesáigge váikkuhusaid boazodoalu bistevašvuhtii ferte dovddastit. Ferte fuobmát maiddá biebman politihkalaš aspeavttaid. Biebmaniin ii sáhte čoavdit láidunkriissa, mas ságastallui dán raporttas. Dan sadjái biebman lea teknihkalaš vuohki, mainna boazodoallit geahččalit vuogáiduvvat earáid dagahan váttisvuodaide. Leat dilit, mat laktásit eandaliige dálkkádatrivdamii, muhto maiddá guohtuneatnamiid massimii, main bohccuid biebman lea áidna vuohki ceavzit roasus.

Mii sávvat, ahte mii sáhttit boahttevuodas joatkit ságastallama ja dieđuid buvttadeami boazodoalu ceavzinstrategiijain ovttas boazodoalliiguin ja sin perspektiivvas. Livččii dehálaš gávdnat vugiid mo guohtuneatnamat sáhtášedje bissut boazodoalu anus ja mo sáhtášii máhcahit luondduvidá dillái guovlluid, mat leat gillán eará eanangeavahusas. Min oainnu mielde dákkár strategiijaid hutkan fálašii albma reaidduid áimmahuššat kultuvrralaččat, ekonomalaččat ja ekologalaččat nanus boazodoalu.

Čuovus: Geahčastat boazodollui Fennoskándias

Norga

Norgga boazodoalu stivre boazodoalloláhka (LOV-2014-03-28-9). Boazodoallu lea sihke stáhta eatnamiin ahte priváhta guovlluin ja boazodoalloguovlu gokčá masá 40% Norgga viidodagas. Boazodoalliid riekti eanangeavaheapmái vuodduduvvá dološ vieruiduvvanriektái (Allar, 2015). Norgga lágas boazodoalli galgá gullat sámi sohki buot eará, earret muhtin ”konsešuvdnaguovlluin” Lulli-Norggas, gos norgalaččat ja sápmelaččat oamastit bohccuid. Sápmelaš boazodoalloguovlu lea juhkkjuuvvon guđa oassái ja dat olaha Finnmárku davimus njárggas máttás gitta Innlandet fylkkagildii (ovddeš Hedmark). Dát guovllut leat juhkkjuuvvon velá 72: i geasse- ja birrajagiorohahkii ja dasa lassin logi čakča- ja dálveorohahkii. Norggas boazolohku lea sullii 240 000 ja boazoeaiggádat leat 3 233. Árbevirolaččat siiddat leat jodihan boazodoalu ja dán áigái dat leat organiserejuvvon háldda-huslaš ovttaidahkan (<https://www.reinbase.no/nb-no/Studer-reindriften/Reindriften-i-Norge>).

Ruotta

Ruotas sápmelaččat ožžot bargat boazodoalus ja dat lea mearriduvvon boazodoallolágas (1971). Dát sisttisdoallá rievtti ”geavahit eatnamiid ja čázadagaid sápmelaččaid ja sin bohccuid dárbbuide”. Sámiin lea leamašan vuoigatvuohta boazodollui doloža rájes (”urminnes hävd”), man geažil das iešalddis lea šaddan riekti. Dálá lága mielde ferret gullat čerrui (*sameby*), ahte sáhtta leat boazodoalli. Čearru lea sihke guovllu-, ekonomalaš- ahte riekteovttadat. Čearuid lahtut leat dábalaččat juohkásan smávit dálvesiid-daide, maidda sáhttet gullat okta ja dahje moadde boazofitnodatdoalli.

Boazodoalloguovlu gokčá sullii 50% Ruota eanaviidodagas. Ruotas lea guovttelágan boazodoallu. Duottarčearut (fjällsamebyar) johtet duoddariid geasseláidumiid ja borealialaš mehciid dálveguhtuneatnamiid gaskka. Dát čearut geavahit maid muhtimin guorbmebiillaid bohccuid sirdimis guovllus nubbái. Vuovdečearuin (”skogssamebyar”) boazodoallu lea eanet báikkálaš ja bohccot bissot borealialaš mehciin birra jagi. Ruota 51 čearus 33:s johtet geasse- ja dálveláidu-

miid gaskka ja logis boazodoallu lea báikkálaš. Manjimus gávccii čearu leat ”konsešuvdnačearut”, main boazodoallu lea dego vuovdečearuin, muhto buot boazooamasteaddjit eai leat sápmelaččat, vaikke badjeolbmot leat sámit. Jagis 2019 registrerejuvvon boazodoallit ledje 4665 ja boazolohku lei 241 013 (Sametinget - <https://www.sametinget.se/reostatistik>).

Suopma

Nuppe ládje go Ruotas ja Norggas, Suomas sápmelaččaid lassin maiddái earát leat bargan boazodoalus. 1700-logus davvisuopmelaš dálonat ohppe boazodoalu máttit sápmelaččain (Kortesalmi 2007). Dán historijálaš ovdáneami ja kultuvrraid ovtastuvvama geažil mángga badjedallobearrašiid ja -servosiidda gullet sihke sápmelaš ja ii-sápmelaš lahtut. Mánggat davvisuopmelaččat atnet maiddái boazodoalu mearkkašahhti oassin sin iežaset kulturárbbis. Suomas boazodoalloguovlu lea juhkkjuuvvon 54: i bálgosii, mat leat bálgosiidovttastusa lahtut. Boazodoallu gullá eanan- ja meahccedoalloministeriija vuollái ja das mearridit boazodoallolágas (848/1990).

Ministeriija mearrádusat guoskkahit buot bálgosiid, vaikke boazodoalloguovlu lea viiddis. Dat gokčá 36 % Suomas ja dan siste leat stuorra erohusat luonddudiliin, kultuvrras ja ekonomalaš dilis. Boazodoalloguovlu lea juhkkjuuvvon golmma váldoguvlui (Bálgosiid ovtastus, 2014):

1. Davimužžan lea sápmelaččaid ruovttuguovlu, gos boazodoalus lea nannosut sajádat vejolaš konflikttain eará eanangeavaheami ektui.
2. Erenomážit boazodoalu várás oaivilduvvon guovllut, main leat Lappi stuorámuš (ja ruossalas) industriála huksehusat.
3. Lulit boazodoalloguvlui gullá sullii bealli Suoma boazodoalloguvllus

Jagiin 2017-2018 Suomas ledje 4 394 boazodoalli. Boazolohku lei jagiin 2017-2018 191 188 (Poromies, 2019).

Gáldut:

Allard C. 2015. *Renskötselrätt i nordisk belysning*. Makadam Förlag
• Kortessalmi J. 2007. *Poronhoidon synty ja kehitys Suomessa*. Tammer-Paino Oy, Tampere • Poromies. 2019. Porotalouden tilastoja 2017-2018. *Poromies* 2/2019, Paliskuntain yhdistys, p.36-37 • Reindeer Herders' Association. 2014. *Guide to examining reindeer husbandry in land use projects*. Pohjolan Painotuote Oy, Rovaniemi
<https://www.reinbase.no/nb-no/Studer-reindriften/Reindriften-i-Norge>
<https://www.sametinget.se/renstatistik>

*“Biebman dagaha midjiide mánggaid
hástalusaid ja fuolaid...”*

*Min ávžžuhit biebmat,
muhto das leat midjiide
čuovvumušat; min
kultuvrii ja dáidduide.”*

NordForsk

REXSAC
ARCTIC RESOURCES & COMMUNITIES